

ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه در حوزه ارتقا و ترویج فرهنگ وقف

لله الحمد لله الرحمن الرحيم

شماره مسلسل:

۲۱۳۰۹

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۱۱/۱۲

عنوان گزارش:

ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه در حوزه ارتقا و ترویج فرهنگ وقف

نوع گزارش: طرح / لایحه □، راهبردی □، نظارتی ■، پیش‌نویس قانونی □

نام دفتر:

مطالعات فرهنگی و آموزش (گروه دین، ارشاد اسلامی و اوقاف)

تهیه و تدوین کنندگان:

علی نیازی، سینا عصاره‌نژاد دزفولی

مدیر مطالعه:

سینا عصاره‌نژاد دزفولی

ناظر علمی:

موسی بیات

ناظر علمی خارج از مرکز:

احمد علی قانع (عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (ع))

اظهاری نظر کننده:

سعید شفیعا (دفتر مطالعات فرهنگی و آموزش)

اظهاری نظر کنندگان خارج از مرکز:

رضا معممی مقدم (مدیرکل فرهنگی و اجتماعی سازمان اوقاف و امور خیریه)، سید محمد حجت میرشاه‌ولد (مدیر دفتر ترویج فرهنگ وقف سازمان اوقاف و امور خیریه)، حسن بوژمهرانی (معاون پارلمانی حوزه‌های علمیه خراسان)، محمد سعیدی‌پور (مدیرکل نوسازی مدارس استان خوزستان)، مجتبی شاملو (متولی سابق موقوفات عباسقلی‌خان شاملو در خراسان رضوی)

گرافیک و صفحه آرایی:

سیده فاطمه ابوطالبی

ویراستار ادبی:

زهره کریمی

واژه‌های کلیدی:

۱. فرهنگ وقف
۲. ترویج فرهنگ وقف
۳. سازمان اوقاف و امور خیریه
۴. بازاریابی وقف

تاریخ شروع مطالعه:

۱۴۰۴/۰۳/۱

فهرست مطالب

چکیده.....	۶
خلاصه مدیریتی.....	۷
۱. مقدمه و بیان مسئله.....	۹
۲. پیشینه.....	۱۱
۲-۱. سوابق مطالعاتی در مرکز.....	۱۱
۲-۲. ترویج فرهنگ وقف در آینه اسناد بالادستی سیاستی و تقنینی.....	۱۲
۳. اقدام‌های ساختاری، عملی و غیرزبانی سازمان اوقاف در راستای ترویج فرهنگ وقف.....	۱۶
۳-۱. اقدام‌های سازمان اوقاف برای «اصلاح تصویر سازمان در اذهان عمومی» و «بهبود اعتماد عمومی به آن».....	۱۶
۳-۲. اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت تسهیل‌گری وقف.....	۲۳
۳-۳. اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت بازاریابی وقف و ترغیب واقفان به انجام نیت‌های نوین.....	۲۳
۴. اقدام‌های غیر ساختاری، زبانی و تبلیغی سازمان اوقاف در راستای ترویج فرهنگ وقف.....	۲۶
۵. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها.....	۳۰
منابع و مآخذ.....	۳۳

فهرست جداول

جدول ۱. گونه‌بندی اقدام‌های سازمان اوقاف در راستای ترویج فرهنگ وقف.....	۱۰
جدول ۲. پیشینه پژوهشی در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.....	۱۱
جدول ۳. مفاد مرتبط با فرهنگ وقف در اسناد بالادستی.....	۱۲
جدول ۴. تکالیف سازمان اوقاف به عنوان دستگاه اصلی در سندار تقای فرهنگ وقف.....	۱۴
جدول ۵. بخش‌های مرتبط با موضوع ترویج فرهنگ وقف در سند چشم‌انداز دوم سازمان اوقاف در افق ۱۴۰۴.....	۱۶
جدول ۶. نمونه‌ای از اولویت‌بندی راهبردهای کلان برای بازاریابی وقف بر مبنای وزن تأثیرگذاری در پژوهش‌ها.....	۱۷
جدول ۷. اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت بهبود اعتماد عمومی.....	۲۰
جدول ۸. تکالیف مذکور در اسناد سیاستی و تقنینی سازمان اوقاف در زمینه شفافیت.....	۲۱
جدول ۹. اقدام‌های سازمان اوقاف در راستای شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی عملکرد.....	۲۲
جدول ۱۰. اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت بازاریابی وقف و ترغیب واقفان به نیت‌های نوین.....	۲۴
جدول ۱۱. اقدام‌های سازمان اوقاف در حوزه وقف پول، سهام، مسکن و جهیزیه.....	۲۵
جدول ۱۲. حضور و فعالیت سازمان اوقاف در رویدادهای مورد توجه جامعه.....	۲۷
جدول ۱۳. اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت معرفی ثمره‌های وقف در زندگی مردم.....	۲۸
جدول ۱۴. وظایف محقق‌نشده سازمان اوقاف با توجه به برنامه ارتقای فرهنگ وقف در کشور.....	۳۰

فهرست شکل

شکل ۱. موج دوم پیمایش ملی ایرانیان به نیکوکاری در سال ۱۴۰۲.....	۱۹
---	----

ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه در حوزه ارتقا و ترویج فرهنگ وقف

Doi: [10.22034/mrc.report.21309](https://doi.org/10.22034/mrc.report.21309)

چکیده

سنت وقف که از مصادیق نوع دوستی و همکاری اجتماعی است، در شرایط کنونی که تأمین مالی دولتی بسیاری از حوزه‌های اجتماعی با چالش‌های گوناگون روبه‌روست، می‌تواند با فراهم آوردن پشتوانه‌ای اقتصادی برای بسیاری از این حوزه‌ها، نقش مهمی در حل مشکل‌ها و پیشرفت کشور ایفا کند؛ اما این سنت حسنه، جایگاه شایسته‌ای در جامعه امروز ایران ندارد.

از آنجاکه سازمان اوقاف و امور خیریه، بازوی اصلی حکمرانی جمهوری اسلامی ایران در حوزه وقف بوده و متولی بسیاری از موقوفات بوده، نقش و عملکرد آن در فراگیر شدن فرهنگ وقف بسیار تأثیرگذار است. از این‌رو گزارش حاضر به ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه در موضوع «ترویج فرهنگ وقف» پرداخته تا ضمن احصای چالش‌های سازمان ذکر شده، با ارائه راهکارهایی مسیر ترویج فرهنگ وقف را هموارتر کند.

در این راستا برخی از مهم‌ترین چالش‌های احصا شده عبارت‌اند از: ۱. پایین بودن اعتماد عمومی به سازمان اوقاف؛ ۲. فقدان شاخص‌های ارزیابی عملکرد سازمان در حوزه مورد نظر؛ ۳. عدم استفاده از ظرفیت‌های بینابخشی؛ ۴. عدم توجه کافی به عوامل زمینه‌ساز ترویج فرهنگ وقف؛ ۵. طولانی بودن فرایند رسیدگی به دعاوی مرتبط با موقوفات. بر همین اساس مهم‌ترین پیشنهادها عبارت‌اند از: ۱. استقرار کامل «سامانه شفافیت اطلاعات موقوفات»؛ ۲. طراحی شاخص‌های کمی و کیفی ارزیابی عملکرد برای ارزیابی اقدام‌ها در میزان تحقق اهداف حوزه ترویج فرهنگ وقف؛ ۳. الزام به قید شدن حداقل مال‌الاجاره رقبات موقوفات با در نظر گرفتن شاخص‌های تورم و ارزش زمین/محلّه در آگهی‌های مزایده، در بند «و» ماده (۱۱) آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان اوقاف؛ ۴. تعیین سازوکار نظارت قضایی ویژه بر پرونده‌های قضایی موقوفات.

بیان/شرح مسئله

وقف، به عنوان نهادی دینی و ریشه دار در فرهنگ اسلامی، دارای ظرفیتی عظیم برای ایجاد مشارکت اجتماعی در پیشرفت کشور و تأمین مالی غیردولتی بخش های مختلف اجتماعی است. اگر وقف در جامعه حضور داشته باشد، موقوفات حفظ شود، نیت های واقفین امینانه اجرا شده و بهره وری موقوفات افزایش یابد، آنگاه گره بسیاری از مشکل ها نیز گشوده می شود. بر اساس شواهد متعدد، مانند «موج دوم پیمایش ملی گرایش مردم ایران به نیکوکاری» که توسط مؤسسه خیر ماندگار در سال ۱۴۰۱ انجام گرفته، این نهاد جایگاه شایسته خود را در جامعه امروز ایران نیافته و به درستی، به عنوان راهی پیش روی مردم برای مشارکت در حکمرانی کشور، مطرح نیست. از آنجاکه سازمان اوقاف و امور خیریه، بازوی اصلی حکمرانی جمهوری اسلامی ایران در حوزه وقف است، اعتماد مردم به سازمان اوقاف و امور خیریه و اقدام های آن، نقش مهمی در تمایل مردم به وقف دارد. اما پیمایش های انجام شده نشان می دهد که از یک سو استقبال مردم از شیوه های سنتی تأمین مالی، مانند وقف کمتر شده و از سوی دیگر نیز اعتماد عمومی به سازمان اوقاف و امور خیریه در وضعیت مطلوبی قرار ندارد. از همین رو گزارش حاضر به «ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه» در زمینه ترویج فرهنگ وقف می پردازد؛ چراکه سازمان ذکر شده متولی بسیاری از موقوفات بوده و بازوی اصلی حکمرانی در حوزه وقف به شمار می رود. بنابراین عملکرد آن را باید یکی از مهم ترین عوامل گرایش مردم به وقف دانست. بر همین اساس با آسیب شناسی، احصای چالش ها و ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه در موضوع ترویج فرهنگ وقف، می توان بستر مناسبی را برای احیا و ترویج سنت حسنه وقف فراهم کرد.

نقطه نظرات/یافته های کلیدی

مهم ترین چالش های سازمان اوقاف و امور خیریه در ترویج فرهنگ وقف عبارتند از:

۱. **پایین بودن اعتماد عمومی به سازمان اوقاف:** از آنجاکه سازمان اوقاف بازوی اصلی حکمرانی جمهوری اسلامی ایران در حوزه وقف است، «اعتماد عمومی به آن» و «تمایل مردم به وقف» با یکدیگر رابطه ای مستقیم دارند. هر چه اعتماد عمومی به سازمان اوقاف بهبود پیدا کند، تمایل مردم نیز به انجام وقف افزایش می یابد. بنابراین «بهبود اعتماد عمومی و اصلاح تصویر سازمان اوقاف در اذهان» گام مهمی در راستای ترویج فرهنگ وقف است. پیمایش های مربوطه در سال های اخیر مانند «موج دوم پیمایش ملی گرایش مردم ایران به نیکوکاری»، نشان دهنده پایین بودن اعتماد عمومی به سازمان اوقاف و تصویر وضعیت نامناسب آن در اذهان عمومی است.
۲. **عدم توجه به عوامل بستر ساز ترویج فرهنگ وقف:** سه مؤلفه «بهبود اعتماد عمومی»، «تسهیل گری وقف» و «بازاریابی وقف» به عنوان عوامل پایه و بستر ساز ترویج فرهنگ وقف در جامعه به شمار می روند، اما توجه سازمان اوقاف در موضوع ترویج فرهنگ وقف بیشتر معطوف به اقدام هایی بوده که «به طور مستقیم» به ترویج فرهنگ وقف می پردازد و به اندازه کافی بر این مؤلفه های حیاتی تمرکز نکرده است.
۳. **عدم استفاده از ظرفیت های بینا بخشی:** ظرفیت های قابل توجهی در وزارت آموزش و پرورش برای آموزش، تربیت و فرهنگ سازی در رابطه با عمل وقف در کتاب های درسی (و سایر فضاهای آموزشی و تربیتی تحت نظر آموزش و پرورش) و معرفی کارکردها و ثمره های آن به دانش آموزان وجود دارد. بر این اساس تاکنون تفاهم نامه کارآمد و مؤثری با وزارت آموزش و پرورش و سایر نهادهای فرهنگی-آموزشی منعقد نشده و یا اگر در برخی از مقاطع این نوع از همکاری وجود داشته، به صورت فصلی و غیر پایدار بوده است. همچنین به ظرفیت گروه های مرجعی مانند ورزشکاران و هنرمندان در ترویج فرهنگ وقف نیز توجه شایسته ای نشده است.
۴. **فقدان شاخص های ارزیابی عملکرد:** سازمان اوقاف در حوزه مدیریت فرهنگی، فاقد شاخص های کلیدی عملکرد به منظور ارزیابی میزان اثربخشی اقدام های فرهنگی-ترویجی است. گزارش های ارائه شده توسط سازمان اوقاف در حوزه های فرهنگی نیز فاقد داده های کمی،

میزان بودجه تخصیص یافته و جزئیات اقدام‌های انجام شده است. فقدان شاخص‌های ارزیابی عملکرد و داده‌های کمی دقیق، سازمان اوقاف را با چالش‌های جدی مواجه می‌سازد.

۵. **عدم اجرای کامل اسناد بالادستی:** با وجود گذشت پنج سال از تصویب و ابلاغ «برنامه ارتقای فرهنگ وقف کشور» به عنوان تنها سندی که به طور مشخص به ترویج فرهنگ وقف اختصاص دارد، تاکنون اقدام قابل توجهی در راستای برخی از بخش‌های سند مذکور (مثل جلب مشارکت مراجع تقلید) انجام نگرفته است.

۶. **طولانی بودن فرایند رسیدگی به دعاوی مرتبط با موقوفات:** رسیدگی به پرونده‌های قضایی مربوط به موقوفات به دلیل ذوابعاد بودن مسائل این حوزه، اغلب پیچیده و زمان بر بوده و با چالش‌های متعدد حقوقی، فقهی و اقتصادی همراه است. از آنجا که فرسایشی شدن و طولانی بودن فرایند رسیدگی به دعاوی مسائل ناظر به وقف، غالباً به سرخوردگی و آزدگی واقفان منجر می‌شود، از این رو تمایل آن‌ها برای انجام وقف‌های جدید کاهش می‌یابد.

پیشنهاد راهکار تقنینی، نظارتی یا سیاستی

بر این اساس موارد زیر پیشنهاد شده است:

۱. استقرار کامل «سامانه شفافیت اطلاعات موقوفات»؛

۲. الزام به قید شدن حداقل مال‌الاجاره رقبات موقوفات با در نظر گرفتن شاخص‌های تورم و ارزش زمین/محلّه در آگهی‌های مزایده، در بند «و» ماده (۱۱) آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان اوقاف؛

۳. تعیین سازوکار نظارت قضایی ویژه بر پرونده‌های قضایی موقوفات؛

۴. ایجاد سازوکار شفاف گزارش دهی از طریق طراحی «سامانه گزارش دهی تخلف‌های موقوفات»؛

۵. طراحی شاخص‌های کمی و کیفی ارزیابی عملکرد به منظور ارزیابی اقدام‌ها در میزان تحقق اهداف حوزه ترویج فرهنگ وقف؛

۶. طراحی، راه اندازی و استقرار سکوی اختصاصی مشاوره وقف تا سال پایانی قانون برنامه هفتم پیشرفت.

۱. مقدمه و بیان مسئله

در طول تاریخ تمدن اسلامی، وقف به عنوان یکی از کارکردهای اجتماعی دین، جایگاهی محوری در تأمین مالی غیردولتی نهادهای دینی داشته است و همچنان می تواند به عنوان یک سازوکار مهم غیردولتی برای تحقق پیشرفت در حوزه هایی متعدد (همچون عدالت اجتماعی، سلامت، محیط زیست، میراث فرهنگی و فناوری) استفاده شود [۱]. تحلیل ها و پیمایش های موجود در رابطه با جایگاه این سازوکار دیرینه، سنتی و مهم تأمین مالی نشان می دهد استقبال مردم از وقف کاهش یافته و از این جهت اهتمام بیشتر در راستای ترویج فرهنگ آن در جامعه، ضرورت می یابد [۲]، [۳] و [۴]. براساس این پژوهش ها، عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه^۱ - به عنوان بازوی اصلی حکمرانی جمهوری اسلامی ایران در حوزه وقف - در جلب اعتماد عمومی، رابطه مستقیمی با میزان میل مردم به وقف دارد. در همین رابطه، پیمایش های انجام گرفته درباره اعتماد مردم به وقف و نیکوکاری از طریق سازمان های دولتی و حکومتی، نشان می دهد که اولاً قریب به ۲ درصد از شرکت کنندگان به انجام کمک های خود از طریق نهادها و سازمان های دولتی و حاکمیتی مایل بوده اند و ثانیاً در میان همان نهادها و سازمان ها نیز اعتماد به سازمان اوقاف با کسب قریب به ۲،۳ درصد آرا به طور قابل توجهی کمتر بوده است [۳]. با توجه به بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در دیدار مسئولان سازمان اوقاف با ایشان در تاریخ ۱۳۹۰/۱۲/۲۳، دو رویکرد را می توان در مقوله «ترویج فرهنگ وقف» اتخاذ کرد: ترویج زبانی و عملی. ترویج زبانی، همان تبلیغ و توصیه های مستقیم به عمل وقف است. در این روش، ابعاد مختلف احکام و ثمره های وقف، تبلیغ و با استفاده از رسانه ها در جامعه مطرح می شود. اما رویکرد دوم و البته مهم تر، ترویج عملی وقف است. در این رویکرد، نقطه تمرکز ترویج، بر «عمل امینانه نسبت به موضوع وقف»^۲ و سایر متعلقات این عمل (اجرای امینانه نیت در باره موقوف علیهم، ادای حقوق واقف، حفظ مصالح موقوفه و غیره) و ظهور برکت ها و ثمره های عینی وقف از خلال این مدیریت امینانه در جامعه است، که در نهایت مردم با دیدن آن ها، به صورت عملی به انجام این عمل خیر ترغیب می شوند.^۳ بنابراین می توان «جلب اعتماد عمومی»، «اصلاح تصویر سازمان اوقاف در اذهان» و «افزایش سرمایه اجتماعی سازمان اوقاف» را به عنوان سه مؤلفه محوری ترویج فرهنگ وقف در نظر گرفت.

براساس بررسی های انجام شده، مهم ترین اسناد سیاستی و تقنینی مربوط به ترویج و تقویت فرهنگ وقف را می توان، ماده (۷۵)^۴ قانون برنامه هفتم پیشرفت (مصوب ۱۴۰۳/۰۴/۱۸ مجلس شورای اسلامی) و «برنامه ارتقای فرهنگ وقف در کشور»^۵ (مصوب ۱۳۹۹/۰۳/۱۲ شورای فرهنگ عمومی) دانست. برنامه ارتقای فرهنگ وقف اولین سند سیاستی بوده که از زمان تصویب قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه (مصوب ۱۳۶۳/۱۰/۰۲ مجلس

۱. به منظور رعایت اختصار، از این پس در پژوهش حاضر «سازمان اوقاف» نامیده می شود.

۲. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در دیدار با مسئولان سازمان اوقاف در تاریخ ۱۳۹۰/۱۲/۲۳: «مهم ترین مسئله در وقف، عمل امینانه نسبت به موضوع وقف است». ۳. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در دیدار با مسئولان سازمان اوقاف در تاریخ ۱۳۹۰/۱۲/۲۳: «البته تشویق هم دو بعد دارد. تشویق زبانی و هم تشویق عملی. تشویق زبانی همان تبلیغ است. این که ابعاد مختلف و احکام وقف تبلیغ و با استفاده از رسانه ها در جامعه مطرح و فرهنگ سازی شود. ولی مهم تر از آن تشویق عملی است که متولیان وقف، امانت دار خوبی باشند و اعتماد عموم مردم را جلب کنند و مردم نسبت به اداره اوقاف و مدیران وقف اعتماد کامل داشته باشند تا این امانتشان را با خیال راحت به مدیران و متولیان وقف بسپارند. البته این مهم حاصل نخواهد شد مگر با اعمال صحیح، رعایت امانت داری و وجدان کاری همراه با التزام و رعایت مسائل و احکام دینی در مورد وقف».

۴. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در دیدار با مسئولان سازمان اوقاف در تاریخ ۱۳۹۰/۱۲/۲۳: «عملکرد و اقدامات خوب متولیان و ادارات اوقاف، موجب ترویج فرهنگ وقف می شود. یکی از اقدامات اساسی نظام اسلامی احیای نیت خیر واقفین است که این خدمت بزرگ به عهده سازمان اوقاف و امور خیریه است و موجب رضایت خداوند متعال و خشنودی مردم می شود».

۵. بند «ج» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت: «وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (سازمان اوقاف و امور خیریه) مکلف است با همکاری سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران و سازمان تبلیغات اسلامی، طرح احیا و فعال سازی موقوفات، جهت حمایت و تقویت فعالیت های قرآنی، هیئت ها، مساجد و بقاع متبر که را با توجه به نیت واقفین تا پایان سال اول برنامه تهیه نموده و به تصویب هیئت وزیران برساند».

۶. به منظور رعایت اختصار، از این پس در پژوهش حاضر «برنامه ارتقای فرهنگ وقف» نامیده می شود.

شورای اسلامی) تاکنون، به‌طور اختصاصی به موضوع ترویج فرهنگ وقف پرداخته است. بر این اساس، گزارش پیش رو می‌کوشد تا عملکرد سازمان اوقاف را -که متولی بسیاری از موقوفات بوده و مطابق «[قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه](#)» عهده‌دار مدیریت، نظارت و راهبری امور مربوط به موضوع وقف است- در نسبت با یکی از وظایفش، یعنی ترویج فرهنگ وقف ارزیابی کند. سپس چالش‌ها، نقاط قوت و کاستی‌های احتمالی در این زمینه را احصا کند و در ادامه با ارائه پیشنهادهای سیاستی و تقنینی به بهینه‌سازی عملکرد سازمان اوقاف در اجرای قوانین این حوزه مانند بند «ج» ماده (۷۵) [قانون برنامه هفتم پیشرفت](#) کمک کند.

بدین‌منظور اقدام‌های سازمان اوقاف برای ترویج فرهنگ وقف به دو بخش ساختاری و غیرساختاری تقسیم شده‌اند. مقصود از اقدام‌های ساختاری، همان ترویج عملی فرهنگ وقف است که در نسبتی عمیق با عملکرد سازمان اوقاف در حیطه‌های عملکردی آن قرار دارد و سه محور مهم آن عبارت‌اند از: ۱. اقدام‌های سازمان اوقاف برای بهبود اعتماد عمومی و افزایش سرمایه اجتماعی؛ ۲. اقدام‌های سازمان اوقاف برای تسهیل‌گری وقف؛ ۳. اقدام‌های سازمان اوقاف برای بازاریابی وقف. اما مقصود از اقدام‌های غیرساختاری، همان ترویج زبانی وقف است که تبلیغ‌های رسانه‌ای و مواردی مانند آن را دربر می‌گیرد. در جدول ۱ گونه‌بندی کلی اقدام‌های سازمان اوقاف برای ترویج فرهنگ وقف ارائه شده است:

جدول ۱. گونه‌بندی اقدام‌های سازمان اوقاف در راستای ترویج فرهنگ وقف [۵]

نوع اقدام	اصلی	فرعی
ساختاری	اقدام‌های سازمان اوقاف برای بهبود اعتماد عمومی به سازمان و افزایش سرمایه اجتماعی	اقدام‌ها برای شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی عملکرد
		اقدام‌ها در جهت معرفی ثمرات حاصل از موقوفات در بهبود زندگی مردم
		اقدام‌ها در راستای شبکه‌سازی واقفین
	اقدام‌های سازمان اوقاف برای تسهیل‌گری وقف	بهینه‌سازی و تسهیل فرایندهای ثبتی وقف
		وقف پول
	اقدام‌های سازمان اوقاف برای طراحی سازوکارهای اجرایی قالب‌های جدید وقف	وقف سهام
		وقف مسکن و جهیزیه
غیرساختاری	بهره‌گیری از شیوه‌های متنوع و نوین برای ترویج فرهنگ وقف	تهیه و تولید محصولات فرهنگی-هنری
		تبلیغ‌ها و آگهی‌های تلویزیونی
		تبلیغ‌ها و آگهی‌های شهری (تابلوا، دیوارنگاره‌ها و ...)
		بهره‌گیری از مبلغین وقف
		ترویج وقف در شبکه‌های اجتماعی
		برگزاری پویش‌ها و همایش‌های مرتبط با وقف

۲. پیشینه

۲-۱. سوابق مطالعاتی در مرکز

پژوهش‌هایی که تاکنون در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ذیل کلان حوزه وقف انجام شده را می‌توان در سه دسته کلی جای داد. دسته نخست، پژوهش‌های تاریخی-تبارشناسانه هستند که دو گزارش را شامل می‌شوند و به مسائلی نظیر سیر تطور تاریخی سازمان اوقاف و آشنایی کلی با وضعیت اوقاف در کشور می‌پردازند. دسته دوم، شامل پژوهش‌هایی در موضوع‌های مشخص سیاستی و تقنینی است و عمدتاً درباره یک قانون یا ماده مشخص نوشته شده‌اند. در این تقسیم‌بندی، دسته سوم دربردارنده پژوهش‌هایی هستند که به‌طور خاص به ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف و بررسی چالش‌ها و بایدهای مربوط به دستیابی اهداف مصرح آن پرداخته که دو گزارش را شامل می‌شود. اما در میان این سه دسته و گزارش‌هایی که تاکنون در این مرکز در زمینه وقف یا سازمان اوقاف و امور خیریه نگاشته شده است، گزارشی که به‌طور مشخص به مسئله ترویج فرهنگ وقف و ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف پرداخته باشد، یافت نشد. با این حال در جدول زیر، به دو مورد از گزارش‌های نسبتاً مرتبط اشاره شده است.

جدول ۲. پیشینه پژوهشی در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

ردیف	عنوان گزارش	سال انتشار	شماره مسلسل	نام دفتر / سازمان / نهاد
۱	واکاوای چالش‌های همکاری بین‌بخشی سازمان اوقاف با دستگاه‌های حوزه دین و ارائه راهکار ^۱ [۶]	۱۴۰۴	۲۰۵۹۴	گروه دین، ارشاد اسلامی و اوقاف دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ / مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی
۲	واکاوای چالش‌های فعال‌سازی رقابتی منفعتی و موقوفاتی مساجد کشور ^۲ [۷]	۱۴۰۴	۲۰۷۱۷	گروه دین، ارشاد اسلامی و اوقاف دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ / مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

۱. مهم‌ترین چالش‌های شناسایی شده در این گزارش عبارت‌اند از: «غلبه رویکرد تصدی‌گری بر شأنیت نظارتی سازمان اوقاف و امور خیریه»، «خلأ جدی در سیاستگذاری و قانونگذاری در سطوح کلان، میانی و خرد»، «خلأ ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه، به‌خصوص از بُعد همکاری بین‌بخشی» و «خلأ سند راهبردی وقف و امور خیریه و عدم استقرار نظام راهبری امر وقف در کشور». مهم‌ترین پیشنهادها سیاستی گزارش مذکور نیز بدین شرح است: «واگذاری (یا ادغام) فعالیت‌ها و ساختارهای امور دینی سازمان اوقاف و امور خیریه به نهادهای دینی مرتبط»، «تدوین سند ملی وقف و امور خیریه با محوریت دال مرکزی همکاری بین‌بخشی سازمان اوقاف و امور خیریه و دستگاه‌های حوزه دین با هماهنگی خود این دستگاه‌ها»، «راه‌اندازی سامانه شفافیت سازمان اوقاف و امور خیریه با دسترسی عمومی و دستگاهی» و «تشکیل کمیته راهبری سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف و امور خیریه، ذیل دفتر مقام معظم رهبری (مدظله)».

۲. در این گزارش وضعیت رقابت و موقوفات مساجد، به‌منزله یکی از ارکان تحقق کارکرد اجتماعی مسجد بررسی شده تا چالش‌های فعال‌سازی آنان را برشمرده و ضمن آن، عملکرد قوانین و سازمان‌های متعددی که پس از انقلاب اسلامی در این باره شکل گرفتند، واکاوی شود. سازوکار ناکارآمد اخذ شناسه ملی رقباتی مساجد؛ از بین رفتن منفعت رقبات؛ چندپارگی مدیریت مساجد؛ قوانین و مقررات مبهم، متداخل و ناکارآمد درباره موقوفات مساجد و همچنین فقدان رویکرد اقتصادی نسبت به نهاد وقف مهم‌ترین چالش‌های این حوزه‌اند. بنابراین پیشنهاد شده است: ۱. اصلاح ماده (۱۱) قانون تشکیلات سازمان اوقاف با موضوع اخذ حق التولیه و حق النظاره با محوریت مستثنا شدن موقوفات مساجد؛ ۲. اصلاح آیین‌نامه‌های اجرایی قانون تشکیلات سازمان اوقاف در راستای شفاف‌سازی فرایندهای مدیریت رقبات؛ ۳. تمرکز سازمان بر ایفای نقش تنظیم‌گری و برون‌سپاری مدیریت اداره‌داری رقبات به پناهگاه‌های ذی‌صلاح براساس چارچوب‌های مقرر شده توسط سازمان اوقاف و مجلس شورای اسلامی؛ ۴. احیای سرفعلی‌های واگذار شده موقوفات مساجد؛ ۵. اضافه کردن هیئت‌امانی امکان مذهبی در کنار «خبره محلی» در مواد (۱۳، ۱۱ و ۱۴) آیین‌نامه اجرایی و تبصره‌های مربوطه با موضوع افراد ذی‌صلاح برای تشخیص منفعت موقوفه؛ ۶. تسریع فرایندهای اخذ شناسه ملی مساجد و رقبات آن‌ها با همکاری مرکز رسیدگی به امور مساجد.

۲-۲. ترویج فرهنگ وقف در آینه اسناد بالادستی سیاستی و تقنینی

به رغم جایگاه و ظرفیت تاریخی وقف در تأمین مالی بسیاری از فعالیت‌های اجتماعی مرتبط با نیازهای جامعه، به این ظرفیت در لایه اسناد بالادستی سیاستی و قوانین کشور توجه شایسته‌ای نشده است [۶]. در این بخش از گزارش، تلاش می‌شود تا ضمن ارائه تصویری کلی از مقوله «ترویج فرهنگ وقف» در آینه اسناد بالادستی و قوانین، شواهد این بی‌توجهی نشان داده شود.

جدول ۳. مفاد مرتبط با فرهنگ وقف در اسناد بالادستی

ردیف	نام سند (قانون/سند سیاستی)	مرجع تصویب	تاریخ تصویب/ابلاغ	فصل/بند/جزء/راهنبرد/اقدام
۱	نقشه مهندسی فرهنگی کشور	شورای عالی انقلاب فرهنگی	۱۳۹۱/۱۲/۱۵	فصل ششم/راهنبرد کلان ۸/ اقدام‌های ملی/مورد ۷ فصل ششم/راهنبرد کلان ۱۲/ راهنبردهای ملی/مورد ۴ فصل ششم/راهنبرد کلان ۱۲/ اقدام‌های ملی/مورد ۱۱ فصل ششم/راهنبرد کلان ۱۲/ اقدام‌های ملی/مورد ۲۴
۲	سیاست‌های کلی علم و فناوری (نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری)	ابلاغی مقام معظم رهبری (مدظله)	۱۳۹۳/۰۶/۲۹	مورد ۵/بند «۷»
۳	سند ترویج و تسهیل ازدواج دانشجویان	شورای عالی انقلاب فرهنگی	۱۴۰۱/۰۶/۲۲	ماده (۷)/جزء «۱»/مورد ۱۱
۴	قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۳-۱۴۰۷)	مجلس شورای اسلامی	۱۴۰۳/۰۴/۱۸	ماده (۷۵)/بند «ج»
۵	قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	مجلس شورای اسلامی	۱۳۸۳/۰۶/۱۱	ماده (۱۰۶)/بند «ح»
۶	قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	مجلس شورای اسلامی	۱۳۹۶/۰۱/۱۶	ماده (۶۵)/بند «۳»
۷	سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف و امور خیریه	دفتر مقام معظم رهبری (مدظله)	۱۳۹۷/۱۲/۲۷	موارد ۱۰ و ۴
۸	برنامه ارتقای فرهنگ وقف در کشور	شورای فرهنگ عمومی کشور	۱۳۹۹/۰۳/۱۲	—
۹	سند چشم‌انداز دوم سازمان اوقاف و امور خیریه در افق ۱۴۰۴		۱۳۹۳	—

ردیف	نام سند (قانون/سند سیاستی)	مرجع تصویب	تاریخ تصویب/ ابلاغ	فصل/بند/جزء/راهنبرد/اقدام
۱۰	سند نقشه جامع علمی کشور	شورای عالی انقلاب فرهنگی	۱۳۸۹/۱۰/۱۴	راهنبرد کلان ۱ / اقدام‌های علمی/ مورد ۴
				راهنبرد کلان ۶ / اقدام‌های ملی/ مورد ۷
۱۱	سند تحول بنیادین آموزش و پرورش	شورای عالی آموزش و پرورش	۱۳۹۰/۱۰/۰۶	فصل هفتم/ مورد ۹ / راهکار ۲-۹
				فصل هفتم/ مورد ۲۰ / راهکار ۵-۲۰
۱۲	برنامه زیر نظام تأمین و تخصیص منابع مالی نظام تعلیم و تربیت رسمی (زیر نظام ششم سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)	شورای عالی آموزش و پرورش	۱۳۹۷/۰۵/۲۲	اقدام‌های اساسی/ ۸/ بند «ج» ردیف ۵/ راهکار شماره ۵-۲۰
۱۳	قانون اهداف و وظایف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	مجلس شورای اسلامی	۱۳۶۵/۱۲/۱۲	ماده (۱) (اهداف) / بند «۴»
				ماده (۲) (وظایف) / بندهای «۲۹» و «۶»
				ماده (۳) (تبصره «۱» / بند «۲»
۱۴	قانون اهداف و وظایف وزارت آموزش و پرورش	مجلس شورای اسلامی	۱۳۶۶/۱۱/۲۵	ماده (۹) : همکاری با صدا و سیما
				ماده (۱۰) / بندهای «۵» و «۶» و «۲۷»

مأخذ: نگارنده.

بر اساس جدول ۳، در میان اسناد بالادستی، در قوانین برنامه چهارم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و قانون برنامه هفتم پیشرفت به طور مستقیم به «ترویج فرهنگ وقف» پرداخته شده است. بر اساس بررسی‌های انجام شده، پرداخت به مقوله وقف و متعلق‌های آن به مثابه یکی از مؤثرترین نظام‌های تأمین مالی غیردولتی در اسناد بالادستی بسیاری از سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها (مانند اساس نامه آن‌ها) بسیار ضعیف بوده و در بیشتر موارد به این مهم به اندازه یک ماده یا بند هم پرداخته نشده است. این عدم توجه بنیادین به مقوله وقف در ساختارهای حکمرانی حوزه‌های مختلف کشور، به خصوص در سطح اسناد بالادستی این ساختارها، ظرفیت تعامل بینابخشی سازمان مدیریت وقف (سازمان اوقاف) را با سایر سازمان‌ها در موضوع «ترویج فرهنگ وقف» بلااستفاده گذاشته است [۶].

بر اساس بررسی‌های انجام شده، در اسناد بالادستی مربوط به وزارت آموزش و پرورش، سازمان تبلیغات اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، شورای عالی حوزه‌های علمیه، سازمان صدا و سیما و غیره یا اصلاً اشاره‌ای به بهره‌گیری از ظرفیت وقف در تأمین مالی غیردولتی و به تبع آن، به تعامل بینابخشی با سازمان اوقاف نشده و یا تنها به اشاره‌هایی کلی، مبهم و غیرمستقیم اکتفا شده است [۶].

بر اساس جدول فوق، توجه به مقوله وقف در سطوح سیاستگذاری و قانونگذاری، در ۱۰ سال اخیر (۱۳۹۴-۱۴۰۴) به میزان قابل توجهی افزایش داشته، به گونه‌ای که اقدام‌هایی مانند تهیه پیش‌نویس «سند ملی وقف» [۸] (اصل سند هنوز به تصویب نرسیده و در این گزارش نیز مورد استناد قرار نمی‌گیرد) و تصویب «برنامه ارتقای فرهنگ وقف در کشور» [۹] در همین دوره انجام شده است. همچنین در بند «ث» ماده (۶۵) قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ماده (۷) سند ترویج و تسهیل از دواج دانشگاهیان و بند «۷» سیاست‌های کلی علم و فناوری (نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری)، نیز به طور مستقیم به وجه اقتصادی وقف توجه شده و اهداف مشخصی برای آن مانند «تأمین مسکن و جهیزه»، «تأمین مالی دانشگاه‌ها» و «حوزه‌های علم و فناوری» در نظر گرفته شده است. تنها سندی که به فرهنگ‌سازی مؤثر، برای جلب مشارکت عمومی در خصوص ترویج و ارتقای فرهنگ سنت حسنه وقف اختصاص یافته، برنامه ارتقای فرهنگ وقف در کشور

است که در تاریخ ۱۳۹۹/۰۳/۱۲ توسط شورای فرهنگ عمومی کشور تصویب شده و تلاش می‌کنند تا در آن ضمن تجمیع، یکپارچگی و منسجم‌سازی اسناد مرتبط با ترویج فرهنگ وقف، این موضوع با دقت بیشتر و ملاحظه‌های عملیاتی-اجرایی پیگیری شود. بنابراین برنامه ارتقای فرهنگ وقف در کشور از دو جهت حائز اهمیت است: ۱. این سند یکپارچه‌ساز و ایجادکننده انسجام در بین اسناد بالادستی دیگر است. ۲. از بُعد دیگر، سند مذکور تنها سند اجرایی-عملیاتی در حوزه «ترویج فرهنگ وقف» بوده که در آن وظایفی مشخص به دستگاه‌های اجرایی مختلف محول شده است. در بخش «ساختار مدیریتی» این سند، رئیس سازمان اوقاف، به‌عنوان رئیس کارگروه ملی ترویج فرهنگ وقف تعیین شده است. بخشی از سند ارتقای فرهنگ وقف که در آن وظایف سازمان اوقاف به‌عنوان دستگاه اصلی مشخص شده، بدین شرح است:

جدول ۴. تکالیف سازمان اوقاف به‌عنوان دستگاه اصلی در سند ارتقای فرهنگ وقف [۹]

تکالیف	سازمان‌های همکار
برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای مدیران و کارشناسان بخش‌های مختلف با موضوع وقف برای افزایش آگاهی‌های لازم در این خصوص	سازمان برنامه و بودجه کلیه دستگاه‌های دولتی مرتبط مرکز آموزش مدیریت دولتی
طراحی و تدوین «منشور توسعه وقف» برای ارتقای آگاهی عمومی و ترغیب افراد جامعه برای مشارکت در توسعه فرهنگ وقف	مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه کشور رئیس‌کمیسیون فرهنگی مجلس شورای اسلامی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری دانشگاه آزاد اسلامی
ارتقای مشارکت مراجع عظام تقلید در صدور و تشریح احکام شرعی وقف، استفتائات وقف و درس خارج وقف	
بهره‌گیری از جایگاه نماز جمعه برای ترویج فرهنگ وقف	شورای سیاستگذاری ائمه جمعه ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانون‌های فرهنگی هنری مساجد مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه کشور سازمان تبلیغات اسلامی سازمان بسیج مستضعفین
آموزش مفاهیم و فواید فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی وقف در مساجد با همکاری ائمه جماعت، کانون‌های فرهنگی هنری مساجد، پایگاه‌های مقاومت بسیج و هیئت مذهبی	
حمایت از پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌های دانشجویی و حوزوی با موضوع‌های مرتبط با وقف و ارائه آثار برتر به مراکز و نهادهای اجرایی	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه دانشگاه آزاد اسلامی
برگزاری پویش‌های ملی و منطقه‌ای برای افزایش آگاهی‌های عمومی در خصوص ترویج فرهنگ وقف و معرفی کاربردهای متنوع وقف در توسعه کشور	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی سازمان صدا و سیما وزارت آموزش و پرورش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری وزارت کشور
برگزاری پویش‌ها و همایش‌های ملی و منطقه‌ای برای معرفی انواع وقف به‌ویژه در موارد فرهنگی-معنوی و تکریم و تشویق واقفان برگزیده	
حمایت از علاقه‌مندان به مشارکت در سنت وقف به‌ویژه در امور فرهنگی و اقتصادی با اتخاذ سیاست‌های تشویقی و تسهیل قوانین مربوطه از طریق دستگاه‌های ذی‌ربط	-
بهره‌گیری از ظرفیت گروه‌های مرجع (روحانیون، دانشگاهیان، فرهیختگان، هنرمندان و ورزشکاران) به‌عنوان سفیران ترویج فرهنگ وقف	

تکالیف	سازمان‌های همکار
برگزاری کارگاه‌های آموزشی در حوزه‌های علمی، به‌ویژه برای طلاب مبلغ، به‌منظور ارائه آموزش‌های ضروری در خصوص افزایش مشارکت و ارتقای فرهنگ عمومی در خصوص وقف	مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه سازمان تبلیغات اسلامی
جلب مشارکت خیرین، سازمان‌های مردم‌نهاد و بخش‌های خصوصی و تعاونی‌ها برای ترویج و ارتقای فرهنگ وقف در کشور	وزارت کشور وزارت کار، تعاون و رفاه اجتماعی سازمان صدا و سیما سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور

برنامه ارتقای فرهنگ وقف در کشور هشت بخش اصلی را شامل می‌شود که عبارت‌اند از: ۱. مقدمه؛ ۲. تعاریف؛ ۳. چشم‌انداز؛ ۴. اهداف؛ ۵. راهبردها؛ ۶. اقدام‌ها؛ ۷. جدول همکاری‌های بین‌بخشی؛ ۸. ساختار مدیریتی.

اگر با نگاهی آسیب‌شناسانه به برنامه ارتقای فرهنگ وقف که بیش از یک سال پس از ابلاغ سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف و امور خیریه توسط دفتر مقام معظم رهبری (مدظله) نگاشته شده، پرداخته شود، موارد ناظر به بخش‌های مختلف این سند عبارت‌اند از:

۱. تمرکز تکالیف سازمان اوقاف در سند ذکر شده - به‌رغم تأکید سند سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف بر اقدام‌های ساختاری^۱ [۱۰] - بیشتر بر اقدام‌های غیر ساختاری، زبانی، رسانه‌ای و تبلیغاتی معطوف است و توجه کمتری به اقدام‌های ساختاری مانند افزایش سرمایه اجتماعی سازمان اوقاف، بهبود اعتماد عمومی به سازمان، طراحی و ارائه شاخص برای ارزیابی اجرای نیت‌های امینانه و اقفین و موارد مشابه آن شده است.

۲. چشم‌انداز بیان شده در این سند (چشم‌انداز ۱۴۲۰) بسیار کلی بوده و فاقد شاخص‌های کمی برای سنجش میزان دستیابی به اهداف آن است.

۳. در سند ذکر شده به‌طور کلی به پایش و ارزیابی توجهی نشده و سازوکار مشخصی برای ارزیابی دوره‌ای اقدام‌ها وجود ندارد.

۴. راهبرد ششم سند ارتقای فرهنگ وقف، مبنی بر «استفاده مناسب از قابلیت‌های رسانه ملی و سایر رسانه‌های دیداری، شنیداری، مکتوب و فضای مجازی برای ارتقای فرهنگ وقف» [۹] نیز بسیار کلی بوده و علاوه بر آن که مقصودش را از سایر رسانه‌ها روشن نمی‌کند، فاقد نگاشت نهادی، زمان‌بندی اجرا و شاخص‌های ارزیابی است.

۵. تبصره «دوم» صفحه دوازدهم سند ارتقای فرهنگ وقف، به شرح «سازمان برنامه و بودجه کشور متناسب با مقدرات بودجه‌ای، اعتبارهای لازم را برای اجرای مفاد این برنامه تأمین می‌کند» [۹] نیز کلی بوده و فاقد جزئیات تخصیص اعتبار است.

پیش از تدوین و تصویب برنامه ارتقای فرهنگ وقف در سال ۱۳۹۹، در سند چشم‌انداز دوم سازمان اوقاف در افق ۱۴۰۴ که در سال ۱۳۹۳ تدوین شده نیز به موضوع ترویج فرهنگ وقف و برخی شاخص‌های مرتبط با آن پرداخته شده است [۱۱]. بر این اساس سه موضوع «ترویج فرهنگ وقف»، «اعتمادسازی عمومی» و «نهادینه‌سازی فرهنگ وقف در جامعه» در سند چشم‌انداز دوم سازمان اوقاف در افق ۱۴۰۴ آمده است. جدول ۵، بخش‌های مرتبط با موضوع ترویج فرهنگ وقف در سیاست‌های کلان سند چشم‌انداز دوم سازمان اوقاف و نوع ارتباط آن با مقوله مزبور را ذکر کرده است:

۱. بند «۴» سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف: تعالی وجهه سازمان و ارتقای بهبود اعتماد عمومی آحاد جامعه از طریق شفاف‌سازی و نظام‌مند کردن عملکرد سازمان، اطلاع‌رسانی مناسب و به‌موقع از فعالیت‌ها، احیای استعمار و ارتقای بهره‌وری موقوفات با رعایت مصلحت وقف و موقوفه.

جدول ۵. بخش‌های مرتبط با موضوع ترویج فرهنگ وقف در سند چشم‌انداز دوم سازمان اوقاف در افق ۱۴۰۴ [۱۱]

سیاست‌های کلان چشم‌انداز	ارتباط با موضوع ترویج فرهنگ وقف
توجه به بهره‌وری در اداره موقوفات	غیر مستقیم
جلب مشارکت مراکز علمی و نخبگان در پشتیبانی از وقف	مستقیم
توجه به توسعه متوازن وقف در همه حوزه‌های اجتماعی	غیر مستقیم
ارتقای ظرفیت سیاستگذاران نهاد وقف	غیر مستقیم
توجه به نهادینه‌سازی و ترویج فرهنگ وقف	مستقیم
حرکت در مسیر جلب اعتماد عمومی	غیر مستقیم
نظارت بر اجرای دقیق نیت‌ها	غیر مستقیم
جلب مشارکت سازمان‌ها و نهادها	مستقیم

در نتیجه پرداخت به موضوع ترویج فرهنگ وقف در اسناد بالادستی روندی صعودی داشته و در سال‌های اخیر به‌طور قابل توجهی افزایش یافته است. این افزایش توجه به ترویج فرهنگ وقف، در هر دو رویکرد ساختاری و غیرساختاری، قابل مشاهده است؛ اما با توجه به تمرکز بیشتر سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف و امور خیریه به اقدام‌های غیرساختاری در حوزه ترویج فرهنگ وقف، به نظر می‌آید که پرداخت به رویکردهای ساختاری در سازمان اوقاف، توجه بیشتری می‌طلبد.

۳. اقدام‌های ساختاری، عملی و غیرزبانی سازمان اوقاف در راستای ترویج فرهنگ وقف

در این بخش به ارزیابی اقدام‌های ساختاری، عملی و غیرزبانی سازمان اوقاف در راستای ترویج فرهنگ وقف پرداخته خواهد شد. مقصود از اقدام‌های ساختاری آن دسته از اقدام‌هایی است که اگرچه به‌طور مستقیم به ترویج فرهنگ وقف نمی‌پردازند، اما زمینه و بستری را فراهم می‌آورند که در درازمدت، استقبال عمومی در میان اقشار مختلف جامعه به انجام عمل وقف افزایش یابد. به این منظور، سه محور ذیل برای ارزیابی اقدام‌های ساختاری سازمان اوقاف در نظر گرفته شده‌اند^۱ [۵]:

۱. اقدام‌های سازمان اوقاف برای بهبود اعتماد عمومی، اصلاح تصویر سازمان در اذهان عمومی و افزایش سرمایه اجتماعی سازمان اوقاف؛
۲. اقدام‌های سازمان اوقاف برای تسهیل‌گری وقف؛
۳. اقدام‌های سازمان اوقاف برای بازاریابی وقف و طراحی سازوکارهای اجرایی ترویج قالب‌های جدید وقف.

۳-۱. اقدام‌های سازمان اوقاف برای «اصلاح تصویر سازمان در اذهان عمومی» و «بهبود اعتماد عمومی به آن»

براساس بررسی‌های انجام‌شده (منابع کتابخانه‌ای شامل: مقاله‌های علمی، کتب و پژوهش‌های سازمانی و انجام مصاحبه‌های خبرگانی و بررسی اندک آمارهای موجود)، ابتدا لازم است که به این پرسش کلیدی پاسخ داده شود که اساساً چه میزان بهبود اعتماد عمومی به سازمان اوقاف و اصلاح تصویر آن در اذهان عمومی، می‌تواند در ترویج فرهنگ وقف و افزایش اقبال مردم به این سنت حسنه تأثیرگذار باشد؟ اگر

۱. این محورها مبتنی بر مطالعه‌های کتابخانه‌ای (اسناد بالادستی سازمان اوقاف و سایر اسناد مرتبط با وقف و منابع کتابخانه‌ای) و فرایند تأیید و رد خبرگانی انتخاب شده‌اند.

تصویر سازمان اوقاف در میان مردم اصلاح شده و به تبع آن اعتماد به سازمان اوقاف، به مثابه بازوی اصلی حکمرانی در حوزه وقف، در جامعه و بین نیکوکاران بیشتر شود و افکار عمومی به عملکرد آن در حفظ بهره‌روی بهینه موقوفات و اجرای امینانه نیت واقفین خوش بین باشد، آنگاه بدون آن که احتیاجی به اقدام‌های گسترده برای ترویج مستقیم و زبانی فرهنگ وقف باشد، افکار عمومی خود به انجام وقف مشتاق خواهند شد [۱۲]. بنابراین تازمانی که ویژگی‌ها (برند) مطلوبی از سازمان اوقاف و کارکرد وقف در مقایسه با سایر اشکال نیکوکاری و سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه عمل دیگر خواهانه و نیکوکاری ایجاد نشود، به نظر می‌رسد که فعالیت‌های ترویجی-تبلیغی برای ترویج فرهنگ وقف چندان توفیق نخواهند داشت [۱۳]. پژوهش‌های علمی نیز از این ایده پشتیبانی می‌کنند که در وهله اول آنچه برای «سازمان‌های خیریه» در جهت «بازاریابی نیکوکاری» اهمیت دارد، «تصویر یا ویژگی‌ها (برند) سازمان در میان عموم مردم» است. برای نمونه در پژوهشی که درباره نسبت میان اصلاح تصویر سازمان اوقاف و بازاریابی وقف انجام گرفته است، اصلاح تصویر سازمان در میان همه راهبردهای ارائه شده برای بازاریابی وقف، به منظور ترویج فرهنگ وقف در جامعه، با اختلافی معنادار وزن بیشتری دارد [۱۳]. اولویت مؤلفه «اصلاح تصویر سازمان اوقاف در بازاریابی وقف» در نسبت با سایر راهبردهای بازاریابی وقف در جدول زیر آمده است:

جدول ۶. نمونه‌ای از اولویت‌بندی راهبردهای کلان برای بازاریابی وقف بر مبنای وزن تأثیرگذاری در پژوهش‌ها [۱۳]

اولویت	راهبرد کلان
۱	اصلاح تصویر سازمان اوقاف و افزایش اعتماد به آن
۲	توجه‌دادن واقفین بالقوه و خیرین به نیت‌های جدید
۳	اصلاح و ارتقای فرایندهای اجرایی انجام وقف در اداره‌های اوقاف
۴	طراحی ساز و کارهای اجرایی قالب‌های جدید وقف
۵	استفاده از شیوه‌های نوین برای تبلیغ وقف

بر این اساس، زیربنا و اساس اقدام تحولی سازمان اوقاف در ترویج فرهنگ وقف، بهبود اعتماد عمومی به سازمان و اصلاح تصویر آن در اذهان عمومی است. شرط لازم برای همه اقدام‌های سازمان اوقاف جهت بهبود اعتماد عمومی و اصلاح تصویر خود در اذهان، این است که سازمان اوقاف درک صحیح، واقعی و روشنی از اعتماد مردم به خود داشته باشد؛ چرا که در غیر این صورت اساساً این موضوع به یک دشواره (پروبلماطیک) برای سازمان بدل نشده و طبیعتاً اقدام‌های کارآمدی را برای رسیدن به مقصود انجام نمی‌دهد. بنابراین ضروری است که سازمان اوقاف به صورت دوره‌ای، یا خود پیمایش‌هایی را در این راستا انجام دهد و یا انجام آن را به مراکز افکارسنجی واگذار کند. بر اساس مکاتبه‌ها [۱۴]، [۱۵] و بررسی‌های انجام شده [۱۶]، تنها دو پیمایش در موضوع وضعیت‌سنجی اعتماد عمومی به سازمان اوقاف انجام گرفته است. یکی توسط خود سازمان اوقاف (در سال ۱۳۹۵-۱۳۹۴) انجام شده و دیگری به سفارش این سازمان و توسط مرکز افکارسنجی سازمان صدا و سیما (در سال ۱۳۹۶-۱۳۹۵) اجرا شده که البته هر دو پیمایش ذکر شده محرمانه بوده و نتایج آن منتشر نشده است. بنابراین، از آنجا که پیمایش‌های انجام شده توسط سازمان اوقاف و یا به سفارش آن سازمان به منظور سنجش میزان اعتماد عمومی به سازمان اوقاف، بسیار محدود و اندک بوده، می‌توان گفت به نظر می‌آید که موضوع بهبود اعتماد عمومی در اولویت‌ها و دغدغه‌های اساسی سازمان اوقاف نیست. چرا که سازمان اوقاف توجه لازم را به وضعیت‌سنجی اعتماد عمومی، که به عنوان نخستین گام برای ارتقای اعتماد عمومی تلقی می‌شود، ندارد.^۱

۱. در طول انجام گزارش، دو نامه به شماره‌های ۱۸/۲۷۴۵-۱۶۲۰۰ و ۸۲/۱۵۶۴-۱۶۲۰۰ به منظور اخذ پیمایش‌های مذکور، از طرف دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی به سازمان اوقاف ارسال شد که به رغم پیگیری‌های متعدد، نتایج این پیمایش‌ها در اختیار این مرکز قرار نگرفت.

۱-۳-۱. وضعیت نامطلوب اعتماد عمومی به سازمان اوقاف

همان‌طور که بیان شد، پژوهش‌ها و پیمایش‌های معدودی در زمینه‌هایی چون واکاوی تصویر سازمان در اذهان عمومی انجام شده است؛^۱ اما براساس همین پیمایش‌های محدود، نهادهای دولتی و حاکمیتی، سهم بسیار پایینی در انتخاب‌شدن توسط پاسخگویان برای انجام عمل خیر دارند. برای نمونه در یکی از پیمایش‌های ملی که در سال ۱۴۰۰ انجام گرفته، فقط ۶ درصد از پاسخ‌گویان «نهادهای دولتی و حکومتی» را برای انجام کار خیر انتخاب کرده‌اند [۳]. این آمارها نشان‌دهنده نبود اعتماد کافی افکار عمومی به انجام کار خیر از طریق سازمان‌های دولتی (به معنای اعم آن) است. در عوض، در این پیمایش‌ها درصدهای قابل توجهی از پاسخگویان تمایل دارند که به «شیوه‌های غیرنهادی»^۲ به انجام عمل خیر بپردازند. برای مثال در یکی از این پیمایش‌ها، بنابر نتایج به‌دست‌آمده ۵۱٫۹ درصد از پاسخ‌گویان ترجیح داده‌اند که نیکوکاری را به شیوه‌های غیرنهادی انجام دهند [۳].

برای اتقان بیشتر این نتایج و تأیید این امر که این کاهش تمایل به یاری‌رسانی به دیگری از مجاری نهادی، به دلیل کاهش کلی میل یاری‌رسانی به دیگری در جامعه نیست، ضروری است که اساساً میل به انجام عمل خیر و گویه‌های مربوط به ویژگی‌های دیگر خواهانه جامعه نیز در این پیمایش‌ها بررسی شود. براساس همین پیمایش، حدود ۸۱ درصد از پاسخ‌گویان در طول یک ماه صدقه داده‌اند و از این میان ۵۸٫۸ درصد به متکدیان خیابانی کمک کرده‌اند [۳]. در نتیجه، «رضایت خدا» در میان انگیزه‌های ایرانیان از انجام کار خیر، با ۵۰ درصد بیشترین درصد را به خود اختصاص داده است [۳]. از سوی دیگر یافته‌های حاصل از پیمایش‌های ملی دیگر نشان می‌دهد که گذشت، ایثار و دیگر خواهی که در جامعه ایرانی ارزش تلقی می‌شوند، ۶۳٫۳ درصد پاسخ‌گویان با خودگرایی در شرایط دشوار مخالف‌اند [۲]. بنابراین جامعه ایرانی علاوه بر حفظ انگیزه‌های الهی از انجام کار خیر و نیکوکاری، به ارزش‌های اخلاقی-اجتماعی مانند دیگر خواهی نیز پایبند بوده و این نشان‌دهنده آن است که سازمان اوقاف می‌تواند با به‌دست‌آوردن اعتماد عمومی و افزایش سرمایه اجتماعی، از این ظرفیت‌های کم‌نظیر جامعه ایرانی با بهره‌گیری از سازوکار وقف برای حل مشکل‌های کشور استفاده کند.

براساس شواهد موجود، بخش قابل توجهی از جوامع آماری مورد مطالعه در این پیمایش‌ها، تمایل دارند که کمک‌های خود را به نهادهای محلی بسپارند. برای نمونه حدود ۲۹ درصد از جامعه آماری که نیکوکاری را از طریق نهاد یا سازمان‌های دولتی و حکومتی انتخاب کرده‌اند، ترجیح داده‌اند که به مؤسسه‌ها یا سازمان‌های محلی کمک کنند [۳].

براساس بررسی‌های انجام‌شده، سازمان اوقاف در میان همان درصد محدود انتخاب‌شوندگان توسط افرادی که تمایل به نیکوکاری دارند، نیز جایگاهی پایین به نسبت سایر دستگاه‌ها دارد. برای نمونه در پیمایش ذکر شده (پیمایش ملی گرایش مردم ایران به نیکوکاری، انجام شده در سال ۱۴۰۰)، در میان ۶ درصد گرایش پاسخ‌دهندگان به نیکوکاری از طریق سازمان‌ها و نهادهای دولتی و حکومتی، سهم سازمان اوقاف بسیار اندک بوده و بعد از سازمان‌هایی چون کمیته امداد امام خمینی (ره)، بهزیستی، هلال احمر، با به‌دست آوردن تنها ۲٫۳ درصد اعتماد پاسخ‌دهندگان، در جایگاه پنجم قرار گرفته است [۳].

۱. براساس بررسی‌ها، سه پیمایش در زمینه اعتماد عمومی به سازمان اوقاف یافت شد که عبارت‌اند از: «پیمایش سازمان صدا و سیما به سفارش سازمان اوقاف» در سال ۱۳۹۶؛ «پیمایش انجام‌شده توسط خود سازمان اوقاف»؛ «پیمایش گرایش مردم به نیکوکاری» انجام‌شده توسط مؤسسه خیر ماندگار در سال ۱۴۰۲.

۲. مقصود از «غیرنهادی» در اینجا، انجام نیکوکاری از مسیرهایی غیر از سازمان‌های دولتی و حکومتی است.

جدول ۷. اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت بهبود اعتماد عمومی [۱۸]

ردیف	عنوان اقدام‌های
۱	تشکیل هیئت امنای موقوفات در سطح شهرستان‌ها برای نظارت بر عملکرد اوقاف
۲	نصب امین برای مبیانت و درآمدزایی موقوفات
۳	برگزاری نشست برای پاسخ به افکار عمومی با حضور مدیران کل اوقاف
۴	جذب مشارکت خیرین و واقفین جدید در تصمیم‌گیری درباره نحوه بهره‌برداری از موقوفات
۵	تولید مستندهای واقعی از زندگی مردم بهره‌مند از موقوفات
۶	بهره‌گیری از شبکه‌های اجتماعی برای روایت شفاف و قابل لمس از فعالیت‌های سازمان
۷	مبارزه با رانت‌خواری، واگذاری‌های غیرشفاف و سودجویی در موقوفات درآمدزا
۸	ارزیابی و عزل مدیران کم‌کار و غیر پاسخگو در حوزه بهره‌برداری از موقوفات
۹	ایجاد بانک جامع اسناد وقف‌نامه و جلوگیری از جعل یا تحریف نیت واقف
۱۰	بازخوانی نیت واقفان و جلوگیری از انحراف در مصرف منابع وقف
۱۱	اطلاع‌رسانی صادقانه و رسانه‌سازی مثبت

به‌رغم پیگیری‌های مکرر از سازمان اوقاف برای دریافت داده‌های کمی از اقدام‌های سازمان در حوزه «بهبود تصویر سازمان و افزایش اعتماد اجتماعی» داده‌ای از این سازمان دریافت نشد [۱۵]، [۱۴]. امر حاضر، در کنار عدم پرداخت شایسته اسناد بالادستی حوزه وقف و سازمان اوقاف به رویکرد تبلیغ عملی ترویج فرهنگ وقف، این ظن را تقویت می‌کند که از یک‌سو سازمان اوقاف به‌رغم داشتن بخش‌های مرتبط مختلفی مانند معاونت فرهنگی، حوزه مدیریت فرهنگی-اجتماعی و دفتر ترویج فرهنگ وقف، خود فاقد داده‌های کمی و آماری دقیقی از اقدام‌هایی بوده که برای ترویج فرهنگ وقف صورت گرفته است. از سوی دیگر نیز به نظر می‌رسد که سازمان اوقاف شاخص‌های ارزیابی استاندارد را برای پیگیری، گزارش‌دهی و ارزیابی اقدام‌های خود در حوزه فرهنگی-اجتماعی طراحی نکرده است.

براساس موارد ذکرشده در جدول فوق، هدف صرفاً بیان عنوان اقدام‌ها بوده و هیچ یافته مشخصی از تعداد دقیق هر یک از این اقدام‌ها، چگونگی اجرای آن‌ها، تاریخ و بازه‌های زمانی انجام هر کدام از آن‌ها و میزان تأثیر بر موضوع «ترویج فرهنگ وقف» ارائه نمی‌دهد. بنابراین تدوین و ارائه «شاخص‌های کلیدی عملکرد» برای ارزیابی و سنجش درون‌برون سازمانی اقدام‌های انجام‌شده سازمان اوقاف در ترویج فرهنگ وقف و نهادینه‌شدن نظام گزارش‌دهی در این سازمان ضروری به نظر می‌رسد. افزون بر این، آنچه سازمان اوقاف -مطابق محتوای جدول ۷- بیان داشته، به پیشنهادها و یا اهدافی کلی در حوزه‌های اجرایی-عملیاتی شبیه‌تر است تا گزارشی از اقدام‌های انجام‌شده. برای مثال ردیف هفتم جدول فوق؛ «مبارزه با رانت‌خواری، واگذاری‌های غیرشفاف و سودجویی در موقوفات درآمدزا» به‌عنوان اقدامی برای بهبود اعتماد عمومی، نیازمند ارائه گزارش‌های شفاف و دقیق است. در کدام موقوفات و مصادیق، با رانت‌خواری و سودجویی مبارزه شده است؟ نتیجه این مبارزه چه بوده است؟ آیا می‌توان چند مورد از این مبارزه‌ها را با جزئیات ذکر کرد؟ این‌ها نمونه محدود از مواردی است که سازمان اوقاف، با رویکردی غیرشفاف و محافظه‌کارانه به آن‌ها پاسخ داده است.

همچنین، به‌رغم مکاتبه‌های صورت گرفته [۱۹]، هیچ تفاهم‌نامه، قرارداد و داده کمی درباره همکاری‌های سازمان اوقاف با سازمان‌های مردم‌نهاد، مجامع خیریه، وزارتخانه‌های دولتی مرتبط -مانند وزارت آموزش و پرورش- به‌منظور اعتمادسازی در آن سازمان‌ها و بهره‌گیری از ظرفیت آن‌ها برای ترویج فرهنگ وقف به‌دست نیامد.

۳-۱-۳. اقدام‌های سازمان اوقاف در راستای شفاف‌سازی اطلاعات و عملکرد

تکالیف ذکر شده در اسناد سیاستی و تقنینی سازمان اوقاف در راستای شفافیت در دو حوزه اطلاع‌رسانی و عملکرد، عبارت‌اند از:

جدول ۸. تکالیف مذکور در اسناد سیاستی و تقنینی سازمان اوقاف در زمینه شفافیت

ردیف	تکالیف	عنوان سند	تاریخ تصویب	مرجع	ماده/ بند	سازمان اصلی	سازمان همکار
۱	تعالی وجهه سازمان و ارتقای بهبود اعتماد عمومی آحاد جامعه از طریق شفاف‌سازی و نظام‌مند کردن عملکرد سازمان، اطلاع‌رسانی مناسب و به موقع از فعالیت‌ها، احیای استعمار و ارتقای بهره‌وری موقوفات با رعایت مصلحت وقف و موقوفه	سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف و امور خیریه	۱۳۹۷/۱۲/۲۷	دفتر مقام معظم رهبری (مدظله)	بند «۴»	سازمان اوقاف و امور خیریه	ندارد
۲	بررسی شرایط و ضرورت‌های وقف در کشور، به همراه شفاف‌سازی و ارائه گزارش از موارد مصرف عوائد موقوفات و دستاوردهای سنت حسنه وقف در جهت ترویج فرهنگ وقف برای اقشار جامعه	برنامه ارتقای فرهنگ وقف در کشور	۱۳۹۹/۰۳/۱۲	شورای فرهنگ عمومی	-	شورای فرهنگ عمومی کشور	سازمان اوقاف و امور خیریه - سازمان برنامه و بودجه کشور

مأخذ: یافته‌های پژوهش.

به رغم اهمیت و تأثیر رعایت «سیاست شفافیت» توسط سازمان اوقاف، در بهبود اعتماد عمومی و افزایش سرمایه اجتماعی سازمان - براساس جدول ۱- در اسناد بالادستی ادوار سازمان به درستی بدان توجه نشده است. در میان اسناد بالادستی، نخستین بار در سال ۱۳۹۷، در سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف به این موضوع توجه شده است. پس از آن نیز در سال ۱۳۹۹ و در برنامه ارتقای فرهنگ وقف، در یک بند و به اختصار به مقوله «شفافیت» پرداخته شده است. اما از آنجا که توجه بخش‌های دیگر سند ارتقای فرهنگ وقف، معطوف به اقدام‌های غیر ساختاری، مستقیم و رسانه‌ای بوده است، پرداخت به لزوم رعایت شفافیت توسط سازمان اوقاف در آن سند - با توجه به تأثیر بسزای آن در بهبود اعتماد عمومی - مختصر، حداقلی و ضعیف ارزیابی می‌شود.

براساس مکاتبات صورت گرفته با سازمان اوقاف و پیرو اطلاعات به دست آمده از این سازمان در جدول ۹، فهرستی از اقدام‌های سازمان مزبور در راستای شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی عملکرد ارائه می‌شود:

جدول ۹. اقدام‌های سازمان اوقاف در راستای شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی عملکرد [۱۸]

ردیف	عنوان اقدام‌ها
۱	راه‌اندازی سامانه جامع اطلاعات موقوفات و بقاع متبرکه
۲	انتشار گزارش‌های فصلی و سالیانه عملکرد مالی و اجرایی موقوفات به تفکیک استان و حوزه فعالیت برای مراجع قانونی
۳	طراحی جعبه‌ابزار (داشبورد)‌های مدیریتی برای رؤیت‌پذیری برخط فعالیت‌ها برای مدیران، ناظران و واقفان
۴	تقویت بازرسی‌های میدانی و برگزاری دوره‌های آموزشی ویژه ناظران و بازرسین اوقاف
۵	ایجاد شورای مردمی ناظر بر موقوفات در برخی شهرها برای افزایش مشارکت عمومی
۶	راه‌اندازی سامانه دریافت انتقادات، پیشنهادات و شکایات‌های مردمی و پاسخ‌دهی شفاف و سریع
۷	انتشار عملکرد و هزینه‌کرد نیت‌های واقفین به تفکیک پروژه، منطقه و گروه هدف
۸	برگزاری نشست‌های دوره‌ای با واقفان، خانواده‌های آنان و هیئت امنای محلی
۹	بارگذاری مزایده‌ها، اجاره‌ها، فروش و سرمایه‌گذاری‌ها در وبسایت سازمان
۱۰	تدوین و اجرای دستورالعمل شفافیت در قراردادهای بهره‌برداری از موقوفات با نظارت حقوقی دقیق
۱۱	تهیه کارنامه سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی موقوفات با ذکر سود و بازدهی هر پروژه
۱۲	ثبت و اعلام تقویم برنامه‌های فرهنگی بقاع و هزینه‌های آن‌ها
۱۳	همکاری با نهادهای نظارتی برای ارزیابی اثربخشی برنامه‌های قرآنی، تبلیغی و وقف‌محور
۱۴	اجرای نظام ارزیابی مبتنی بر شاخص‌ها برای مدیریت فرهنگی بقاع
۱۵	تسریع در رفع تعارض اسناد موقوفات و تثبیت حقوق مالکانه اوقاف با همکاری ثبت اسناد
۱۶	رقومی‌کردن اسناد قدیمی و قابل دسترسی‌کردن آن‌ها در یک بستر امن و عمومی
۱۷	تدوین و اجرای نقشه ملی تثبیت مالکیت موقوفات با گزارش‌های فصلی از پیشرفت
۱۸	استفاده از فناوری‌های نوین مانند بلاک‌چین برای ثبت و نظارت بر تراکنش‌های موقوفاتی
۱۹	همکاری با مراکز پژوهشی برای تدوین مدل‌های شفافیت و بهره‌وری در مدیریت دینی
۲۰	راه‌اندازی سامانه جامع اطلاعات موقوفات برای ثبت، پیگیری و مشاهده اطلاعات موقوفات، نیت واقف، نحوه بهره‌برداری، درآمد و محل هزینه‌کرد
۲۱	حضور مستمر مدیران کل استان‌ها در برنامه‌های صدا و سیما و پاسخ به سؤال‌ها
۲۲	تشکیل هیئت‌های امنا و ناظران مردمی برای موقوفات مهم

براساس بررسی‌های انجام شده، دسترسی عمومی به بسیاری از سامانه‌های جامع طراحی شده که در جدول ۹ به آن‌ها اشاره شده وجود نداشته و دسترسی به بسیاری از این سامانه‌ها، محدود و مختص سطوح داخلی سازمان است. حال آن‌که براساس بند «۴» سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف و همچنین بر مبنای برنامه ارتقای فرهنگ وقف در کشور، به خصوص در جدول همکاری‌های بین‌بخشی برنامه ذکر شده، سازمان اوقاف به شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی مناسب و به موقع از فعالیت‌ها و ارائه گزارش از موارد مصرف عوائد موقوفات، مکلف شده است. از سوی دیگر «عنوان اقدام‌های» ارائه شده می‌تواند حاکی از آن باشد که رویکرد سازمان برای بهبود اعتماد عمومی و اصلاح تصویر سازمان در اذهان عمومی، رویکردی دفاعی-تبیینی، با استفاده از روش‌هایی مانند برگزاری جلسه‌های پرسش و پاسخ است. حال آن‌که اعتماد در کوتاه‌مدت و با «دفاعیه‌ها» و «شفافیت‌های مثبت و گزینشی» حاصل نشده، بلکه در بلندمدت و با «شفافیت واقعی» به دست می‌آید.

۲-۳. اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت تسهیل‌گری وقف

اقدام‌های سازمان اوقاف برای رفع موانع و بهینه‌سازی امور حقوقی، ثبتی و تقنینی برای تسهیل‌گری انجام وقف، می‌تواند با هموار، شفاف و کوتاه کردن مسیر، استقبال عمومی بیشتری را برای انجام وقف حاصل کند [۲۰]. اگر سازوکارهای حقوقی، ثبتی و اجرایی ثبت و بهره‌وری از موقوفات، مبهم، غیرشفاف، پیچیده و فرسایشی باشد و یا این تصور یا نگرانی وجود داشته باشد که با انجام وقف و طی مراحل حقوقی و ثبتی آن در سازمان اوقاف، «واقف» برای اداره «موقوفه» آزادی عملی نداشته و همه اختیارات به سازمان اوقاف واگذار می‌شود، به تبع باعث کاهش تمایل نیکوکاران و خیران به وقف در نسبت با اقسام دیگر نیکوکاری می‌شود. برای مثال به جای آن‌که ملک‌شان را وقف کنند و در تعامل با سازمان اوقاف باشند، ترجیح می‌دهند آن را در اختیار مجامع خیرین دیگر، مانند مجمع خیرین مدرسه‌ساز و سلامت کشور، قرار دهند. همچنین بخشی از نارضایتی و حتی پشیمانی و انصراف از ادامه فرایندهای ثبت وقف، به فرایندهای اجرایی ثبتی موقوفات باز می‌گردد. بنابراین ضروری است که قوانین، استانداردهای اجرایی و اصول مشخص و واحدی برای آن تدوین و تنظیم شود [۲۰].

پیرو بررسی‌های انجام شده، رویه‌های فعلی فرایندهای ثبتی در سازمان اوقاف با چالش‌ها و آسیب‌های متعددی، به خصوص در حوزه‌هایی مشخص مانند موقوفات مربوط به مساجد، همراه است. «فرایندهای زمان‌بر و ناکارآمد دریافت شناسه ملی مساجد»، «نارضایتی مباحثان مساجد از فرایندها و شروط اخذ شناسه ملی و روی آوردن کارگزاران مساجد به راه‌های جایگزین» و «طولانی و هزینه‌بر بودن فرایند مزایده سازمان اوقاف» از جمله این چالش‌هاست. در وهله نخست، از آنجاکه ارتباط مساجد با سازمان ثبت اسناد و املاک کشور از طریق سازمان اوقاف است، برای دریافت و ثبت شناسه ملی خود باید به سازمان اوقاف مراجعه کنند. اما براساس تجربه بسیاری از کارگزاران مساجد، فرایند ثبت و دریافت شناسه ملی آن‌ها بسیار کند و زمان‌بر پیش رفته و در مواردی حتی بیش از یک سال نیز طول کشیده است. از سوی دیگر بیش از چهار سال از راه‌اندازی سامانه‌های برخط مزایده سازمان اوقاف گذشته، اما همچنان فرایندهای آن‌ها زمان‌بر بوده و در دسترس همگان قرار نگرفته است. همین امر سبب شده تا برخی از رقبات مساجد از مستأجر خالی بمانند و درآمد مساجد را تحت تأثیر قرار دهد. به علاوه وقت گیر بودن و هزینه‌بر بودن فرایندهای اجاره‌دهی و مزایده به این مسئله دامن زده است. بنابراین سازمان اوقاف می‌تواند ضمن تسهیل و بهینه‌سازی فرایندهای ثبتی، زمینه را برای افزایش بهره‌وری موقوفات و حضور وقف در جامعه فراهم آورده تا باعث گسترش فرهنگ وقف شود [۷].

۳-۳. اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت بازآرایی وقف و ترغیب واقفان به انجام نیت‌های نوین

«وقف نوین» در میان اسناد بالادستی در دو مورد مطرح شده است:

الف) در بند «۱۰» سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف، این سازمان موظف شده تا فرهنگ وقف را از طریق معرفی الگوهای جدید وقف در مسائل مستحدثه، آینده‌نگر و تسهیل در ایجاد موقوفات جدید و هدایت خیرین به وقف ماندگار اموال خود، به خصوص وقف جمعی و مشارکتی گسترش دهند [۱۰].

ب) در بند «۱۱» اقدام‌های ملی، ذیل راهبرد کلان دوازده در فصل ششم نقشه مهندسی فرهنگی کشور، به ضرورت تدوین سند ملی وقف در راستای اهدافی مانند تنوع بخشی وقف توجه داده شده است.

جدول ۱۰. اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت بازاریابی وقف و ترغیب واقفان به نیت‌های نوین [۱۴]

ردیف	عنوان اقدام‌ها
۱	طراحی و اجرای پویش‌های فرهنگی و تبلیغاتی با هدف آگاهی بخشی درباره اهمیت وقف و تأثیرهای اجتماعی آن
۲	استفاده از رسانه‌های ملی، فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی و صدا و سیما برای معرفی نمونه‌های موفق وقف در حوزه‌های مختلف
۳	برگزاری دوره‌ها، وبینارها و نشست‌های آموزشی درباره روش‌های وقف، نیت‌های متنوع و کاربردی وقف
۴	انتشار کتاب و کارنما و معرفی فرصت‌ها و مدل‌های وقف در حوزه‌های جدید مانند فناوری، آموزش، بهداشت و محیط زیست
۵	مطالعه‌ها و پژوهش‌های مداوم برای شناسایی نیازهای روز جامعه در بخش‌های فرهنگی، علمی، بهداشتی، زیست محیطی و اقتصادی
۶	معرفی نیت‌های جدید به واقفان با هدف پاسخگویی به مسائل نوین مانند حمایت از فناوری‌های نوین، محیط زیست، ورزش همگانی و توسعه عدالت اجتماعی
۷	ایجاد بسته‌های پیشنهادی وقف به نیت‌های خاص با امکان مشارکت‌های خرد و کلان
۸	بهبود فرایندهای ثبت وقف و ارائه خدمات الکترونیکی برای تسریع و سهولت در وقف املاک، دارایی‌ها و نیت‌های متنوع
۹	ارائه مشاوره‌های حقوقی، تخصصی واقفان برای تدوین نیت‌های جدید و سازگار با قوانین جاری
۱۰	تسهیل وقف‌های مشارکتی و مدت‌دار در حوزه‌های نوین
۱۱	تشکیل انجمن‌های واقفان، شورای خیرین و شبکه‌های تعاملی برای تبادل تجربه و معرفی فرصت‌های وقف جدید
۱۲	همکاری با نهادهای دولتی، خصوصی، علمی و فرهنگی برای شناسایی واقفان جدید و حمایت از نیت‌های نوین
۱۳	برگزاری گردهمایی‌ها، نشست‌ها و همایش‌های تخصصی در حوزه وقف و توسعه نیت‌های نوآورانه
۱۴	تشویق واقفان به وقف‌های نوین، با حمایت از پژوهش‌های مرتبط، فناوری اطلاعات، شرکت‌های دانش بنیان و آموزش‌های تخصصی
۱۵	ایجاد صندوق‌ها و پروژه‌های وقف موضوعی با تمرکز بر فناوری و اقتصاد خلاق
۱۶	جهت‌دهی واقفان پیشرو در وقف به نیت‌های جدید و روایت‌گری داستان‌های موفق وقف نوین در رسانه‌ها
۱۷	تقدیر و تجلیل از واقفان خلاق در حوزه‌های متنوع به عنوان الگو برای جامعه
۱۸	پوشش رسانه‌ای مستمر از دستاوردهای وقف‌های جدید و اثرگذاری آن‌ها در بهبود زندگی مردم

به‌رغم پیگیری‌ها و مکاتبه‌های متعدد با سازمان اوقاف، موارد ارائه شده توسط این سازمان صرفاً عناوین اقدام‌های انجام گرفته بوده و هیچ آمار و اطلاعات دیگری مبنی بر کمیت، چگونگی انجام، تاریخ اجرا و میزان بودجه تخصیص یافته برای این فعالیت‌ها در اختیار قرار نگرفت. همچنین، هیچ گونه شاخص سنجش کیفیتی نیز به‌منظور ارزیابی این اقدام‌ها توسط سازمان اوقاف ارائه نشده است. برای مثال باید به این سؤال پاسخ داد که سهم کارآمدی هر کدام از این موارد در افزایش استقبال مردم به وقف چقدر بوده است؟ کدام موارد باید ادامه یابند و کدام یک باید اصلاح شوند؟ چه اصلاح‌هایی باید انجام گیرد؟ این داده‌ها، مواردی حیاتی برای ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف در موضوع ترویج فرهنگ وقف هستند؛ اما اطلاعات دقیقی درباره آن‌ها از طرف سازمان اوقاف ارائه نشد.

براساس جدول ۹، تمرکز منحصر به فردی بر «ویژند وقف» و چگونگی ارتقای جایگاه آن در ذهن مردم نشده است. توضیح بیشتر آن که متناسب

با اقتضائات جامعه کنونی، وقف می‌تواند به عنوان یک عمل خیر هوشمندانه و تأثیرگذار معرفی شود، نه یک عمل خیریه‌ای سنتی که در موارد مصرف محدودی تلقی می‌شود. در جدول ۱۱ به فهرست اعلامی اقدام‌های سازمان اوقاف برای ترویج وقف در حوزه‌های جدید، مانند وقف پول، سهام، مسکن اشاره شده است:

جدول ۱۱. اقدام‌های سازمان اوقاف در حوزه وقف پول، سهام، مسکن و جهیزیه [۱۴]

ردیف	اقدام‌های اصلی	اقدام‌های فرعی	توضیحات
۱	وقف پول	ایجاد صندوق‌های وقف پولی ^۱	راه‌اندازی صندوق‌های وقف برای جذب نقدینگی و اقبال به صورت پول نقد یا سپرده‌های بانکی برای مصارف عام‌المنفعه
		تسهیل وقف وجه نقد	تدوین دستورالعمل‌ها و راهنمایی‌های حقوقی برای ثبت وقف پول و تعیین نیت‌های متنوع مانند کمک به محرومان، ساخت و توسعه مراکز درمانی و آموزشی
		ترویج وقف‌های خرد	ترغیب مردم به وقف مبالغ اندک از طریق طرح‌های آسان و قابل‌دسترس (مانند وقف‌های مستمر ماهیانه)
		شفافیت و گزارش‌دهی	ارائه گزارش‌های دوره‌ای از نحوه مصرف وقف‌های نقدی برای ایجاد اعتماد عمومی
۲	وقف سهام و اوراق بهادار	ایجاد زیرساخت حقوقی و اجرایی	تدوین آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های وقف سهام شرکت‌ها و اوراق بهادار مطابق با قوانین بورس و وقف
		همکاری با بورس اوراق بهادار	تعامل با سازمان بورس برای تسهیل فرایند وقف سهام و تعیین سازوکار فروش یا مدیریت سهام وقف‌شده
		تشویق و اقبال به وقف سهام	آگاهی‌بخشی و اطلاع‌رسانی درباره مزایای وقف سهام و نحوه استفاده از درآمد حاصل برای امور خیریه
		مدیریت حرفه‌ای	تشکیل کمیته‌ها و نهادهای تخصصی برای مدیریت و بهره‌برداری بهینه از سهام وقف‌شده و تخصیص منابع به اهداف وقف
۳	وقف مسکن	تشویق وقف املاک مسکونی	ترغیب افراد به وقف آپارتمان‌ها، خانه‌ها و زمین‌های مسکونی برای استفاده‌های عام‌المنفعه
		طرح‌های ساخت و نوسازی	همکاری با نهادهای خیریه و سازمان‌های حمایتی برای ساخت یا مرمت املاک وقف‌شده و تحویل به نیازمندان
۴	وقف جهیزیه	تشویق خیرین به وقف جهیزیه	ترویج فرهنگ وقف جهیزیه از طریق تبلیغ‌ها، نشست‌ها و همکاری با مراکز فرهنگی و مذهبی
		برگزاری جشن‌ها و مراسم اهدای جهیزیه	اجرای برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی برای معرفی وقف جهیزیه و تحویل اقلام به زوج‌های نیازمند

۱. براساس بررسی‌های انجام‌شده، «صندوق وقف» در شهریورماه سال ۱۴۰۰، مجوز کمیته فقهی سازمان بورس و اوراق بهادار را دریافت کرده و در بازار سرمایه قرار گرفته است؛ اما در این مورد نیز تاکنون اطلاعاتی مبنی بر تعداد این صندوق‌ها، رتبه آن‌ها در بورس و چگونگی بهره‌وری اقتصادی و محل هزینه‌کرد عائدی‌های حاصل از سود آن‌ها در دسترس نیست.

ارائه‌نشدن گزارش‌های کمی و آماری از اقدام‌های دشواری مانند «همکاری با سازمان بورس»، «تدوین آیین‌نامه وقف سهام» یا «تسهیل وقف‌های مشارکتی» توسط سازمان اوقاف (به‌رغم پیگیری‌های مکرر از این سازمان) [۵]، [۱۴]، [۱۶]، [۱۵]، [۱۹] که مدرکی مبنی بر انجام آن‌ها وجود ندارد و نیازمندی منطقی این موارد به زیرساخت‌های حقوقی و فنی پیچیده و نبود این زیرساخت‌ها، ارزیابی اقدام‌ها را با مشکل روبه‌رو می‌کند.

در حوزه وقف «پول» تاکنون گزارشی از نحوه مصرف یا چگونگی سرمایه‌گذاری وقف‌های نقدی انجام گرفته ارائه نشده است. در حالی که طی سال جاری، در دو برنامه تلویزیونی «محفل» و «حسینیه معلی» مقدار قابل توجهی از وجوه نقد به‌عنوان «وقف جبهه مقاومت» توسط سازمان اوقاف از مردم گردآوری شده است. همچنین هیچ گزارش و جزئیاتی نیز از وجوه مزبور که از طریق «سامانه بانکی بام» وقف شده‌اند، منتشر نشده است. بنابر گزارش سازمان اوقاف [۵]، تمام مبالغ وقف شده توسط مردم در بانک، به‌صورت سپرده نگهداری شده است؛ از یک‌سو با توجه به تأثیر تورم بر کاهش ارزش پول، این روش نگهداری بهره‌ور نیست. از سوی دیگر، براساس شرایط فقهی عمل وقف، واقف باید از اصل عمل وقف خود مطلع بوده و به‌عبارتی خودآگاهی داشته باشد و «به نیت وقف کردن»، مال خود را تسلیم کند و این امر با توجه به ناشناختگی عمل وقف در نزد عموم مردم، در مورد حاضر، بسیار بعید است.

۴. اقدام‌های غیرساختاری، زبانی و تبلیغی سازمان اوقاف در راستای ترویج فرهنگ وقف

منظور از اقدام‌های «غیرساختاری» آن دسته از اقدام‌هایی است که از طریق زبانی و تبلیغ مستقیم به ترویج فرهنگ وقف می‌پردازد؛ مانند فعالیت‌های رسانه‌ای در راستای ترویج فرهنگ وقف و تهیه و تولید محصولات فرهنگی-رسانه‌ای درباره وقف. بدین منظور، اقدام‌های غیرساختاری سازمان اوقاف در موضوع ترویج فرهنگ وقف، براساس گزارش‌های خوداظهاری، در دو محور بررسی خواهد شد: ۱. حضور و فعالیت سازمان اوقاف در رویدادهای اجتماعی موردتوجه جامعه؛ ۲. اقدام‌های سازمان اوقاف برای معرفی و نمایش ثمره‌های وقف در زندگی مردم. فهرستی از اقدام‌های سازمان اوقاف در محور اول که با توجه به داده‌های موجود تدوین شده است، بدین شرح است:

جدول ۱۲. حضور و فعالیت سازمان اوقاف در رویدادهای مورد توجه جامعه [۱۱]

ردیف	عنوان اقدامها
۱	مشارکت و مدیریت برنامه‌های فرهنگی در ایام محرم، صفر، رمضان، دهه فجر و اعیاد مذهبی
۲	برگزاری مراسم‌های ملی-مذهبی در بقاع متبرکه با محوریت ارتقای معرفت دینی و وحدت اجتماعی
۳	طرح آرامش بهاری (نوروز)
۴	سوگواره بصیرت عاشورایی
۵	طرح ضیافت الهی (ماه رمضان)
۶	طرح شمیم خدمت (رزمایش‌های معیشتی)
۷	ویژه برنامه‌های نیمه شعبان، عید غدیر، میلاد پیامبر و امام رضا (ع)
۸	مشارکت در کمک‌رسانی و توزیع بسته‌های معیشتی در حوادثی مانند زلزله، سیل و کرونا
۹	راه اندازی رزمایش کمک‌های مؤمنانه و اطعام مهدوی با بهره‌گیری از موقوفات مرتبط
۱۰	برپایی موكب‌های اوقاف در مراسم عظیم اربعین حسینی (ع) در ایران و عراق با خدمات فرهنگی و تغذیه‌ای
۱۱	مشارکت در برگزاری نمایشگاه قرآن، برگزاری نمایشگاه دستاوردهای نهاد وقف
۱۲	اعزام قاریان و مبلغان به کشورهای اسلامی و ایجاد دیپلماسی فرهنگی از رهگذر موقوفات
۱۳	برگزاری مستمر و پرشکوه مسابقات بین‌المللی قرآن کریم جمهوری اسلامی ایران
۱۴	اجرای جشنواره‌های نوآوری در وقف، فیلم کوتاه، پوستر و هنرهای تجسمی با موضوع وقف
۱۵	مشارکت در هفته پژوهش، هفته وقف، هفته کودک، هفته کتاب، روز معلم، روز مددکار و غیره با رویکرد فرهنگی-مذهبی
۱۶	تعامل فعال با سازمان‌هایی مانند آموزش و پرورش، بهزیستی، کمیته امداد، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و صدا و سیما
۱۷	حضور پررنگ در فضای مجازی در مناسبت‌های مهم با محتوای وقف‌محور، قرآنی و امیدبخش
۱۸	راه اندازی پویش‌های اجتماعی با رویکردهای فرهنگی-معنوی

همچنین بنابر اطلاعات دریافتی، اقدام‌هایی که سازمان اوقاف برای معرفی و نمایش ثمره‌های وقف در زندگی مردم انجام داده، به شرح زیر است:

جدول ۱۳. اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت معرفی ثمره‌های وقف در زندگی مردم [۵]

ردیف	عنوان اقدام‌ها	توضیحات
۱	رسانه‌ای	تهیه و پخش مستندهای تلویزیونی
		انتشار کلیپ‌های کوتاه و گرافیکی در شبکه‌های اجتماعی درباره نذر و وقف
		ساخت پادپخش (پادکست) و پویانگاشتار (موشن گرافیک) با محوریت وقف
		دعوت از کاربران تأثیرگذار فضای مجازی دینی، اجتماعی برای تولید محتوا
۲	معرفی موقوفات موفق مانند: موقوفات دارو و درمان، آب‌رسانی	موقوفات دارو و درمان
		آب‌رسانی
۳	اجرای طرح‌های ملی	رزمایش سردار سلیمانی و اطعام مهدوی با محوریت موقوفات
		قرار دوازدهم با توزیع بسته‌های معیشتی از محل درآمد موقوفات
۴	خدمات درمانی و معاینه رایگان در روستاها با استفاده از موقوفات سلامت‌محور	-
۵	راه‌اندازی ویژه‌نامه‌ها و نشریه‌های وقف‌محور با گزارش‌های میدانی از خدمات موقوفات	انتشار کتابچه‌های معرفی موقوفات برجسته استان‌ها
۶	برگزاری نمایشگاه	دستاوردهای وقف
		نمایشگاه قرآن
		نمایشگاه منطقه‌ای
۷	برگزاری جشنواره‌های مردمی	وقف‌نگاری
		چشمه همیشه جاری
۸	برگزاری نشست‌های تبیینی با هدف روایت‌سازی ثمره‌های وقف برای گروه‌های مختلف مخاطبان	معلمان
		اساتید
		روحانیون
		خبرنگاران
		فعالان اجتماعی
۹	معرفی موقوفات مؤثر در ایام خاص	ماه رمضان: اطعام، اقامه نماز جماعت، ترتیل خوانی
		محرم و صفر: روضه‌های خانگی، هیئت‌ها و اطعام از محل موقوفات حسینی (ع)
		اربعین: خدام موکب‌های موقوفه‌ای، اطعام اربعین، حمل و نقل زوار با موقوفات

به رغم انجام مکاتبه با سازمان اوقاف و بررسی های انجام شده، ارزیابی کمی و کیفی دقیقی از محتوای تولید شده توسط سازمان اوقاف در راستای «ترویج فرهنگ وقف» مانند انتشار کتاب، پادپخش (پادکست) و پویانگاشتار (موشن گرافیک)، مستند، فیلم و سریال یا محتوای شبکه های اجتماعی به دست نیامد و براساس داده ها مشخص نمی شود که چقدر این محتواها جذاب، قابل درک و فراگیر ارائه شده اند. همچنین داده ای مبنی بر انعقاد تفاهم نامه و قرارداد با دستورالعمل حقوقی مشخص، مبنی بر همکاری های دوجانبه میان سازمان اوقاف با وزارت آموزش و پرورش، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، حوزه های علمیه و دیگر نهادهای فرهنگی به منظور گنجاندن مفهوم وقف در متون درسی و برنامه های آموزشی در دست نیست.

براساس بررسی های انجام شده، طی دو سال گذشته با بهره گیری از ظرفیت برنامه های تلویزیونی پر مخاطب مانند برنامه های «محفل» و «حسینیه معلی»، میزان و کیفیت مفهوم وقف در برنامه های صدا و سیما، نسبت به سال های قبل افزایش یافته است. از این رو فعالیت های سازمان اوقاف در راستای ترویج فرهنگ وقف در رسانه ملی، در سال های اخیر مثبت ارزیابی می شود. اما برخلاف این ارزیابی، این سازمان در فضای مجازی عملکردی منفعلانه و ضعیف داشته و سازمان اوقاف در شبکه های مجازی پر مخاطب داخلی و خارجی حضور فعالی نداشته و طرح فراگیر و مؤثری در این بسترها برای معرفی وقف به قشر جوان جامعه طراحی و اجرا نکرده است.

حضور اجتماعی سازمان اوقاف در ایام خاص (مانند محرم، رمضان و اربعین) و ارائه خدمات معیشتی نیز بسیار ارزشمند است. در این رویدادها، اگر چه ممکن است مردم خدمات متنوع و قابل تحسینی دریافت کنند، اما با ثمره های وقف آشنا نمی شوند و نمی توان آن را گامی در راستای «ترویج فرهنگ وقف» به شمار آورد. به نظر می آید سازمان اوقاف از چنین فرصت های مغتنمی استفاده آموزشی-ترویجی مناسب را نبرده و یا لاقلاً شاخصی مبنی بر تأثیر این گونه فعالیت ها بر «ترویج فرهنگ وقف» در دسترس نیست. بسیاری از مواردی که در جدول ۱۳ آمده را نمی توان لزوماً ذیل فرهنگ سازی برای وقف قلمداد کرد، بلکه در راستای سایر وظایف اوقاف مانند برگزاری مسابقات قرآن کریم، اعزام قاریان به مسابقات بین المللی و مواردی از این دست است.

با توجه به کلی گویی و فقدان داده های کمی شفاف و عدم تعریف شاخص های ارزیابی عملکرد در داده های موجود و گزارش های ارائه شده توسط سازمان اوقاف در راستای ترویج فرهنگ وقف [۱۸]، نمی توان ارزیابی دقیقی از عملکرد سازمان در این حوزه ارائه داد. در نتیجه، سازمان اوقاف عمدتاً به جای پرداختن به اقدام های ساختاری ترجیح می دهد که به فعالیت ها و اقدام های مستقیم و غیر ساختاری بپردازد. با توجه به داده های به دست آمده از اقدام های سازمان اوقاف برای ترویج فرهنگ وقف [۱۸] و با استناد به برنامه ارتقای فرهنگ وقف و سند چشم انداز دوم سازمان اوقاف در افق ۱۴۰۴ [۱۱] می توان گفت که وظایف ذیل، در راستای ترویج فرهنگ وقف بر عهده سازمان اوقاف به عنوان دستگاه اصلی بوده؛ اما تاکنون -بعد از گذشت پنج سال- هیچ اقدامی در راستای آن ها انجام نداده است.

جدول ۱۴. وظایف محقق نشده سازمان اوقاف با توجه به برنامه ارتقای فرهنگ وقف در کشور [۵]

ردیف	عنوان وظایف محقق نشده
۱	طراحی و تدوین «منشور توسعه وقف» برای ارتقای آگاهی عمومی و ترغیب افراد جامعه برای مشارکت در توسعه فرهنگ وقف
۲	ارتقای مشارکت مراجع عظام تقلید در صدور و تشریح احکام شرعی وقف، استفتانات وقف و درس خارج وقف
۳	حمایت از پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌های دانشجویی و حوزوی با موضوع‌های مرتبط با وقف و ارائه آثار برتر به مراکز و نهادهای اجرایی
۴	حمایت از علاقه‌مندان به مشارکت در سنت وقف به‌ویژه در امور فرهنگی و اقتصادی با اتخاذ سیاست‌های تشویقی و تسهیل قوانین مربوطه از طریق دستگاه‌های ذی‌ربط

۵. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

۱. با توجه به دو نوع رویکرد بیان شده در مواجهه با ترویج فرهنگ وقف (رویکردهای ساختاری-عملی و غیرساختاری-زبانی)، می‌توان گفت که هم در سطح اسناد بالادستی سیاستی-تقنینی و هم در سطح اقدام‌های انجام‌شده توسط سازمان، رویکرد غیرساختاری غالب بوده و در آن‌ها چندان به رویکرد ساختاری توجه نشده است.
۲. ساختار گزارشی که سازمان اوقاف از اقدام‌های خود در موضوع ترویج فرهنگ وقف ارائه کرد، فاقد مؤلفه‌های یک گزارش عملکرد استاندارد است. برای مثال در ساختار گزارش ذکر شده به دستاوردها، شاخص‌ها و برنامه‌های آینده سازمان اشاره‌ای نشده است. این ساختار نامنظم و غیردقیق گزارش‌دهی، نشان‌دهنده عدم اهتمام سازمان اوقاف به تعریف «شاخص‌های کلیدی ارزیابی عملکرد» به‌منظور پایش، نظارت و ارزیابی درون یا برون سازمانی برای بسیاری از اقدام‌های انجام‌شده، است. بنابراین فرایندهای مدیریت فرهنگی سازمان اوقاف نیازمند اصلاح‌هایی برای طراحی شاخص‌های ارزیابی عملکرد (کمی و کیفی)، ارائه ارزیابی‌های کمی از فعالیت‌ها و اصلاح ساختار گزارش‌دهی است.
۳. با این حال، بخشی از عناوین اقدام‌های گزارش‌شده توسط سازمان اوقاف با وظایف تعریف‌شده برای سازمان در اسناد بالادستی و ابلاغیه‌های سیاستی کلان کشور در موضوع ترویج فرهنگ وقف همخوانی داشته و می‌توان عملکرد سازمان اوقاف را در بخشی از اقدام‌های غیرساختاری حوزه مزبور، مانند برگزاری همایش سالیانه وقف، ثبت روز وقف در تقویم رسمی و گرامیداشت هفته وقف، برگزاری نمایشگاه دستاوردهای وقف، برگزاری همایش ملی یاوران وقف و تجلیل سالیانه از واقفین و تدوین نشریه‌های وقف (مانند نشریه میراث جاودان)، حضور در برنامه‌های پرمخاطب محفل و حسینیه معلی در رسانه ملی، مثبت ارزیابی کرد. اما هنوز اقدام‌های غیرساختاری دیگری که در اسناد بالادستی به آن تکلیف شده است، مانند معرفی وقف به دانش‌آموزان و رسانه‌های فراگیری مانند سینما، حضور فعال در شبکه‌های اجتماعی برای آشنایی نسل جوان با برنامه ارتقای فرهنگ وقف، باقی مانده که سازمان اوقاف در راستای تحقق آن‌ها اقدامی در خور انجام نداده است و از این‌رو عملکرد آن سازمان نامطلوب ارزیابی می‌شود. از سوی دیگر نیز با توجه به غلبه رویکرد غیرساختاری به ترویج فرهنگ وقف، به محورهای مهمی در اقدام‌های ساختاری مانند اصلاح تصویر سازمان اوقاف در اذهان، بهبود اعتماد عمومی، افزایش سرمایه اجتماعی و بازاریابی وقف، به‌روشنی کم‌توجهی شده است.
۴. استفاده ناکافی سازمان اوقاف از ظرفیت‌های رسانه‌ای و رویکردهای نوین بازاریابی نشان می‌دهد که سازمان اوقاف هنوز به درک صحیحی از الگوی مصرف رسانه‌ای مخاطبان امروزی، به‌ویژه نسل جوان - که اصلی‌ترین هدف برای ترویج فرهنگ وقف هستند - نرسیده است. بنابراین آسیب‌شناسی صورت‌گرفته، موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

الف) استقرار کامل «سامانه شفافیت اطلاعات موقوفات»

با توجه به تأثیر مستقیم «بهبود اعتماد عمومی و افزایش سرمایه اجتماعی سازمان اوقاف» در افزایش تمایل مردم و جامعه نیکوکاران به سنت حسنه وقف و در راستای تأکید بند «۴» سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف بر شفاف‌سازی عملکرد و اطلاع‌رسانی سازمان اوقاف، استقرار سامانه‌ای که اطلاعات موقوفات به صورت شفاف و عمومی ارائه شود، ضرورت دارد. در این راستا پیشنهاد می‌شود که سازمان اوقاف سامانه‌ای یکپارچه و ملی به منظور انتشار شفاف اطلاعات همه موقوفات کشور (اعم از متصرفی و غیر متصرفی) با دسترسی عمومی ایجاد کند. اطلاعاتی که در این سامانه ارائه می‌شوند عبارت‌اند از: نام واقف، تاریخ وقف، متن وقف‌نامه، مشخصات عین موقوفه (پلاک ثبتی، مساحت، موقعیت)، مصارف تعیین شده و جهات وقف، نام متولی و ناظر، آگهی مناقصه‌ها و مزایده‌های مربوط به اجاره یا مرمت، صورت‌های مالی سالیانه درآمد و هزینه هر موقوفه.

علاوه بر ابتدای این اقدام بر سیاست‌های سازمان اوقاف، این سامانه از مصادیق اجرای [قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات](#) (مصوب ۱۳۸۷/۱۱/۰۶ مجلس شورای اسلامی)، به خصوص موادی مانند ماده (۲) بند «دوم»^۱ است و حق مردم را برای دانستن چگونگی اداره موقوفات ادا می‌کند.

شایان ذکر است که وب‌گاه رسمی سازمان اوقاف همواره بخشی با عنوان «سامانه شفافیت» داشته که تا پیش از اردیبهشت‌ماه سال ۱۴۰۴، هیچ‌گونه داده‌ای در آن نبوده است. این سازمان از اردیبهشت‌ماه سال جاری شروع به بارگذاری داده‌هایی در زمینه‌هایی چون ساختار و حکمرانی سازمان، منابع انسانی، برنامه‌ریزی و عملکرد سازمانی، قوانین، مجوزها و غیره کرده است؛ اما از یک‌سو هنوز حجم داده‌های بارگذاری شده نسبت به داده‌های موجود بسیار پایین بوده و از سوی دیگر نیز بسیاری از این داده‌ها قدیمی و ناقص هستند. بنابراین می‌توان گفت که تا حد مقبول استقرار، فاصله‌ای جدی دارد.

ب) الزام به قید شدن حداقل مال الاجاره رقبات موقوفات با در نظر گرفتن شاخص‌های تورم و ارزش زمین / محله در آگهی‌های مزایده، در بند «و» ماده (۱۱) آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان اوقاف

اجاره، مزایده و مناقصه رقبات موقوفات همواره با چالش‌هایی مانند ابهام در قیمت‌گذاری و دریافت اجاره پایین از برخی موقوفات گزینش شده همراه است. از آنجاکه بروز شبه‌ها و ابهام‌های احتمالی ناشی از این چالش‌ها، تصویر سازمان اوقاف و اعتماد عمومی را در اذهان عمومی خدشه‌دار می‌کند، به تبع بر مقوله ترویج فرهنگ وقف نیز اثر منفی خواهد داشت. بنابراین برای جلوگیری از بروز چالش‌های بیان شده و ابهام‌های احتمالی، پیشنهاد می‌شود که بند «و» ماده (۱۱) [آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه](#) به شرح زیر اصلاح شود:

اصلاح بند «و» ماده (۱۱): حداقل مال الاجاره براساس نظر کارشناس رسمی یا خبره محلی و به نرخ عادلانه روز (با در نظر گرفتن شاخص تورم و ارزش زمین / محله) و سایر شرایط لازم در آگهی مزایده قید شود.

ج) تعیین ساز و کار نظارت قضایی ویژه بر پرونده‌های قضایی موقوفات

رسیدگی به پرونده‌های قضایی مربوط به موقوفات به دلیل چندوجهی بودن مسائل این حوزه اغلب پیچیده و زمان‌بر بوده و با چالش‌های متعدد فقهی، حقوقی و اقتصادی همراه است. فرسایشی شدن و طولانی بودن فرایند رسیدگی به دعاوی مسائل ناظر به وقف، غالباً به سر خوردگی و آزدگی واقفان منجر می‌شود و باعث کاهش تمایل آن‌ها برای انجام وقف‌های جدید می‌شود. از آنجاکه تجربه واقفان در تعامل با سازمان اوقاف و در مواجهه با مسائل قضایی-حقوقی ناظر به موقوفات در ترویج شفاهی و لسانی وقف مؤثر است، برای جلوگیری از طولانی شدن دعاوی

۱. بند «دوم» ماده (۲) آزادی اطلاعات: هر شخص ایرانی حق دسترسی به اطلاعات عمومی را دارد، مگر آن که قانون منع کرده باشد. استفاده از اطلاعات عمومی یا انتشار آن‌ها تابع قوانین و مقررات مربوط خواهد بود.

مربوط به موقوفات، پیشنهاد می‌شود:

• در استان‌ها و مناطقی که دعاوی حقوقی-قضایی مربوط به موقوفات به نسبت سایر استان‌ها/مناطق بالاست (تشخیص این امر برعهده قوه قضائیه است)؛ شعب تخصصی و ویژه برای رسیدگی به امور موقوفات ایجاد و یا پرونده‌های مربوط به وقف توسط قاضی‌های آموزش دیده رسیدگی شود.

• برای حفاظت از موقوفات و شفاف‌سازی اداره آن‌ها، در راستای مواد (۹، ۱۰ و ۲۴) آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه مبنی بر وظایف متولیان در حفظ اداره موقوفه، سازوکار روشنی برای شکایت واقفان در صورت تخریب، تغییر کاربری غیرمجاز یا اجرانشدن وقف‌نامه پیش‌بینی شود.

د) ایجاد سازوکار شفاف گزارش‌دهی از طریق طراحی «سامانه گزارش‌دهی تخلف‌های موقوفات»

در راستای بند «۶» سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف با موضوع «تقویت و ایجاد ظرفیت و سازوکار لازم برای دفاع، ایفا و استیفای حقوق موقوفات و ارکان وقف با بهره‌گیری از تمامی فرصت‌ها و امکانات بالقوه و بالفعل نظام» پیشنهاد می‌شود که سازمان اوقاف برای بهره‌گیری از ظرفیت نظارت اجتماعی، «سامانه گزارش‌دهی تخلف‌های موقوفات» را طراحی کرده و در دسترس عموم قرار دهد. می‌توان با در نظر گرفتن پاداش برای گزارش‌های مؤثر، بازدهی این سامانه را افزایش داد.

ه) طراحی شاخص‌های ارزیابی عملکرد، به منظور ارزیابی میزان تحقق اهداف حوزه ترویج فرهنگ وقف

از یک سو سازمان اوقاف، خود فاقد «شاخص‌های دقیق ارزیابی عملکرد» برای ارزیابی اقدام‌ها و میزان تحقق اهداف در حوزه ترویج فرهنگ وقف است. از سوی دیگر در برنامه ارتقای فرهنگ وقف - که تنها سند اجرایی-عملیاتی در ترویج فرهنگ وقف بوده و در آن وظایفی به دستگاه‌های اجرایی مختلف در این موضوع محول شده- شاخص‌های ارزیابی عملکرد ارائه نشده است. در راستای رفع این خلأ، اصلاح برخی فرایندهای مدیریت فرهنگی سازمان اوقاف و فراهم آوردن امکانی برای وضعیت‌سنجی دقیق اقدام‌های سازمان در ترویج فرهنگ وقف، پیشنهاد می‌شود:

• سازمان اوقاف، ضمن طراحی شاخص‌های دقیق و بهره‌گیری از سازوکارهای اندازه‌گیری عملکرد در حوزه مدیریت فرهنگی، برنامه‌های توانمندساز، مانند آموزش مدیران رانیز در این راستا اعمال کند.

• برای سنجش نسبت میان هزینه اقدام‌های انجام شده در حوزه ترویج فرهنگ وقف و میزان اثربخشی آن‌ها، سازمان اوقاف در ساختار مدیریت فرهنگی خود، سیاست‌های بهبود مستمر، مانند «تخصیص بودجه براساس عملکرد» را به کار گیرد.

و) طراحی، راه‌اندازی و استقرار سکوی اختصاصی مشاوره وقف تا سال پایانی قانون برنامه هفتم پیشرفت

به منظور رعایت نگاشت نهادی، زمان‌بندی دقیق، پیشگیری از ابهام‌های ناشی از کلی‌گویی و افزایش کارآمدی، پیشنهاد می‌شود که بند ذیل به راهبرد ششم برنامه ارتقای فرهنگ وقف، مبنی بر «استفاده مناسب از قابلیت‌های رسانه‌ی ملی و سایر رسانه‌های دیداری، شنیداری، مکتوب و فضای مجازی برای ارتقای فرهنگ وقف» اضافه شود:

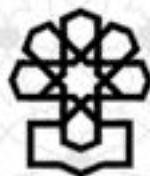
بند الحاقی به راهبرد ششم برنامه ارتقای فرهنگ وقف: طراحی، راه‌اندازی و استقرار سکوی اختصاصی وقف با قابلیت ارائه مشاوره برخط برای واقفین بالقوه، توسط سازمان اوقاف با همکاری سازمان صدا و سیما و وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات تا سال پایانی قانون برنامه هفتم پیشرفت.

- [۱]. جهانیان، ناصر، اقتصاد نهاد وقف، اقتصاد اسلامی، ۱۴۰۰، ۸۱ (۲۱): ص ۵-۲۹.
- [۲]. جواد یگانه، محمدرضا، یافته‌های پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، موج سوم (۱۳۹۴)، ۱۳۹۵، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۴۲۳-۳۸۳.
- [۳]. فولادیان، مجید، موج دوم پیمایش ملی گرایش مردم به وقف و نیکوکاری، ۱۴۰۱، اطلس خیر ایران (خیر ماندگار).
- [۴]. ولی‌زاده، محمدجواد، حسنخانی، احمدرضا، چالش‌ها و موانع توسعه وقف در ایران. مطالعات وقف و امور خیریه، ۱۴۰۴، ۵ (۳)، ص ۲۱-۴۰.
- [۵]. زارعی، حمکته، پاسخ نامه دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش در خصوص «گزارش بررسی سیاستی-تقنینی مسائل مربوط به گسترش وقف و فرهنگ آن در ایران» مخاطب نامه: موسی بیات، ۴۰۴۱.
- [۶]. جمالی‌گندمانی، احمد، عصاره‌نژاد، سینا، واکاوی چالش‌های همکاری بین‌بخشی سازمان اوقاف و امور خیریه با دستگاه‌های حوزه دین و ارائه راهکار، دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش، شماره مسلسل ۲۰۵۹۴، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۴.
- [۷]. سیاحی‌زاده‌فرد، سیدحسنعلی، واکاوی چالش‌های فعال‌سازی رقبات منفعتی و موقوفات مساجد کشور، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۲۰۷۱۷، ۱۴۰۴.
- [۸]. پیش‌نویس سند ملی وقف و امور خیریه، ۱۳۹۹، شورای عالی انقلاب فرهنگی، ص ۳۵.
- [۹]. سند ترویج فرهنگ وقف، ۱۴۰۰، شورای عالی انقلاب فرهنگی، ص ۱۳.
- [۱۰]. سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۹۷، ابلاغیه مقام معظم رهبری، ص ۲.
- [۱۱]. تحلیل اسناد سازمانی و استخراج حوزه‌های اولویت‌دار سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۹۳، سازمان اوقاف و امور خیریه، ص ۲۵۰.
- [۱۲]. محمدعثمان، عبدالمحسن، قنوتی، جلیل، نگاه استراتژیک به ترویج نقش توسعه‌ای وقف (۱). وقف میراث جاویدان، ۱۳۸۳، ۴۷-۴۸ (۱۲)، ص ۲-۹.
- [۱۳]. مسعودی‌پور، سعید، شناسایی و اولویت‌بندی راهبردهای بازاریابی وقف برای ترویج و توسعه فرهنگ وقف، همایش خیر ماندگار، ۱۴۰۰، پژوهشگاه مطالعات وقف و نیکوکاری (خیر ماندگار).
- [۱۴]. بیات، موسی، نامه دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش در خصوص آمار و ارقام فعالیت‌های سازمان اوقاف در راستای اعتمادسازی مردمی مخاطب نامه: مراکز پیمایش، رصد، افکارسنجی و داده‌کاوی، ۱۴۰۴.
- [۱۵]. بیات، موسی، نامه دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش در خصوص اعتمادسازی مردمی و فرهنگ‌سازی عمومی وقف، مخاطب نامه: معاونت فرهنگی و اجتماعی سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۴۰۴.
- [۱۶]. بیات، موسی، نامه دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش در خصوص وضعیت‌سنجی رضایت مردم از عملکرد سازمان اوقاف، مخاطب نامه: ریاست سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۴۰۴.
- [۱۷]. فولادیان، مجید، موج دوم پیمایش ملی گرایش مردم ایران به نیکوکاری، ۱۴۰۱، دانشگاه فردوسی مشهد، اطلس خیر ایران (خیر ماندگار).
- [۱۸]. بیات، موسی، نامه دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش در خصوص دریافت اطلاعات، آمار و داده‌های مربوط به اقدام‌های سازمان اوقاف در جهت اعتمادسازی، شفافیت و اصلاح تصویر سازمان اوقاف. مخاطب نامه: معاون فرهنگی-اجتماعی سازمان اوقاف، ۱۴۰۴، ص ۱.
- [۱۹]. بیات، موسی، نامه دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش در خصوص اقدام‌های سازمان اوقاف در راستای گسترش فرهنگ وقف در مدارس با همکاری وزارت آموزش و پرورش. مخاطب نامه: معاونت فرهنگی تبلیغی سازمان تبلیغات اسلامی، معاونت حقوقی و امور مجلس وزارت آموزش و پرورش، معاونت حقوقی و امور مجلس سازمان صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۴.
- [۲۰]. سیدحسینی، سیدمحمد، ابراهیمی‌سالاری، تقی، مظلوم‌خراسانی، آزاده، بهبود روش‌های مدیریت در سازمان اوقاف و اثر آن بر افزایش بهره‌وری در حوزه وقف، مدیریت اسلامی، ۱۳۹۲، ۸۶ (۲۱)، ص ۱۰۵-۱۲۶.

گزیده سیاستی

اعتماد عمومی به سازمان اوقاف وضعیت مطلوبی ندارد. در این وضعیت نمی‌توان وقف را فقط با اقدام‌های تبلیغی-زبانی گسترش داد، حال آنکه توجه سازمان بیشتر بر این نوع اقدام‌ها متمرکز است. پیشنهاد می‌شود که سازمان اوقاف با اموری مانند استقرار کامل سامانه شفافیت خود، بر اهداف ساختاری مانند ارتقای سرمایه اجتماعی سازمان تمرکز کند.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، رویروی بازار کیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ | صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ | پست الکترونیک: ircc@males.ir

وبسایت: rc.males.ir